

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

На правах рукопису

МАРЦЕНЮК ТАРАС ВАСИЛЬОВИЧ

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ СЕРЕД
ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

спеціальність: 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ПЕТРОВИЧ ВАЛЕРІЙ СТЕПАНОВИЧ,

кандидат педагогічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 6

засідання кафедри соціальної роботи

та педагогіки вищої школи

від 12 листопада 2025 року

Завідувач кафедри

_____ проф. Чернета С.Ю.

ЛУЦЬК – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	8
1.1. Булінг як форма прояву соціального відхилення в учнівській групі.....	8
1.2. Нормативно-правові засади та соціальні програми запобігання й протидії булінгу в закладах загальної середньої освіти.....	21
1.3. Зміст, форми та методи профілактики булінгу серед підлітків: зарубіжний та вітчизняний досвід.....	26
Висновки до першого розділу.....	38
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ РОБОТИ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	40
2.1. Визначення наявності явища булінгу та аналіз стану його запобігання/попередження серед підлітків у закладах загальної середньої освіти Луцької міської громади.....	40
2.2. Розробка та орієнтовні рекомендації щодо впровадження програми (плану заходів) соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків «Освітній заклад миру».....	52
Висновки до другого розділу.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ.....	80

.....

ВСТУП

Зміни, з якими мимоволі змушені стикатися останніми роками у нашій країні як дорослі, так і неповнолітні, призводять до того, що різко відбувається звуження соціального простору взаємодії та взаємовідносин. На даний момент ця взаємодія між підлітками найбільше відбувається у віртуальному світі соціальних мереж. Одним із небагатьох просторів, де може постійно відчуватися взаємодія і спілкування учнівської молоді є заклад загальної середньої освіти (ЗЗСО) та безпосередньо колектив класу. На сьогоднішній день у цьому середовищі гостро постає проблема поширених видів агресії – глузування та приниження однолітків, що науковці класифікують як булінг.

Військові події в нашій країні травмуюче вплинули не лише на дорослих, а й на дітей. Одним із природних способів вивільнити гнів є прояв агресії. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, діти, як правило, позбавлені нормальних умов для розвитку та навчання. Явище булінгу надзвичайно поширене у закладах освіти, а його наслідки негативно впливають на самореалізацію особистості. Надзвичайної важливості набуває пошук та розробка ефективних форм та методів соціально-педагогічної превенції явища булінгу, в результаті реалізації яких, зокрема у ЗЗСО, на основі координації, підсилення та спрямування соціально-виховного впливу провідних інститутів соціалізації (сім'ї, ЗЗСО, правоохоронних органів, засобів масової інформації, громадських об'єднань тощо) стане можливою ефективна протидія булінгу серед підлітків.

У нашому дослідженні під «булінгом» ми розуміємо деструктивну конфліктну взаємодію в межах малої групи, при якій здійснюються регулярно повторювані насильницькі дії кривдником над жертвою, яка не здатна себе захистити [13]. Булінг в межах ЗЗСО є деструктивним способом реалізації потреби підліткового колективу у створенні внутрішньогрупової структури класу, основою якої буде принцип домінування. Проведене дослідження Фондом ООН-ЮНІСЕФ в 2019-2020 рр. показало, що кожен десятий опитаний

підліток (10,2%) став жертвою булінгу за останні 2-3 місяці. Кожен четвертий (25,8%) респондент був свідком випадків булінгу, проте особисто в них участі не брав, більше третини жертв булінгу (37,5%) ігнорували цькування, 28,9% намагалися чинити опір (як фізично, так і словесно), 18,7% шукали підтримки у батьків, а 13,5% зверталися по допомогу до друзів [15].

Останнім часом увагу дослідників привертає нова форма булінгу – «кібербулінг». За результатами проведеного в 2020 році дослідження ЮНІСЕФ в Україні кожен п'ятий підліток визнавав себе жертвою онлайн-злущань, а кожен десятий – регулярно брехав батькам або друзям про час, проведений у соціальних мережах [13].

Як показало наше вивчення, різні аспекти проблеми превенції і подолання булінгу, аналіз його структури, причин виникнення досліджували такі вітчизняні дослідники як: Т. Алексеєнко [1], О. Барліт [5], Т. Веретенко [47], Л. Лушпай [49], С. Стельмах [76] та ін.) та зарубіжні вчені такі як S. Nerkama, & C. Salmivalli [85], P.Lazarus, [86], D. Olweus [88] та ін.)

Сутність та особливості соціально-педагогічної профілактики були предметом наукових розвідок О. Василенко [16], Л. Завацької [27], Н. Заверико [28; 29], В. Костіної [44], В. Тименко [77] та ін. Окремі аспекти проблеми соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків висвітлено в працях О. Безпалько, Т. Журавель [71], Я. Лютого, В.Петровича [50; 60], зокрема у закладах загальної середньої освіти – В. Булейко [14], В. Олійник [57] та інших. Окремі теоретичні та практичні аспекти реалізації процедури медіації, як альтернативного способу профілактики булінгу, були висвітлені у працях таких дослідників В. Андреєнкова[2], В. Бондар [11], О. Горова [20], Т. Лях [51].

Профілактика булінгу у закладах загальної середньої освіти, регулюється низкою законодавчих та нормативно-правових документів: Конвенцією ООН «Про права дитини»; законами України: «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту» тощо. З прийняттям у 2018 р. ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу

(цькуванню)», який набув чинності 19 січня 2019 року, на законодавчому рівні закріплено поняття «булінг» та передбачено адміністративну відповідальність за цькування[62]. Серед інших нормативно-правових документів доцільно згадати і наказ МОН України від 26.02.2020 № 293 «Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти», лист МОН України від 14. 08. 2020 року №1/9-436 «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження протидії булінгу (цькуванню)» та ін.

Однак, не дивлячись на проведені дослідження та нормативно-законодавчі ініціативи, проблема соціально-педагогічної профілактики булінгу не втрачає своєї актуальності, що й обумовило вибір теми магістерського дослідження *«Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти»*.

Мета: розробити програму соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти.

Відповідно до мети дослідження визначено такі основні **завдання**:

- охарактеризувати булінг у підлітковому середовищі як соціально-педагогічну проблему;
- на основі аналізу особливостей профілактики булінгу як напрямку соціально- педагогічної діяльності розкрити її нормативно-правові засади;
- проаналізувати зміст, форми та методи соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків;
- визначити наявний рівень прояву булінгу в учнівському середовищі та дослідити стан соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти Луцької міської територіальної громади;
- розробити програму (план заходів) соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків та запропонувати рекомендації щодо її впровадження.

Об'єкт: соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладах загальної середньої освіти.

Предмет: організаційно-змістове забезпечення соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти.

Методи: загальнонаукові методи (аналіз наукової літератури, систематизація, узагальнення, порівняння) для характеристики булінгу у підлітковому середовищі як соціально-педагогічної проблеми, аналізу нормативно-правового забезпечення його профілактики; організаційно-змістового та інструментального наповнення соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків, розроблення просвітницько-профілактичної програми; *емпіричні методи* (опитування, анкетування, бесіда, аналіз документації, тестування, проєктивні методики, спостереження); *методи статистичної обробки даних:* узагальнення та обробка теоретичних та експериментальних даних (кількісний і якісний аналіз) для визначення стану соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти Луцької міської територіальної громади.

Практичне значення дослідження визначається широкою сферою використання результатів дослідження та розробленої соціально-педагогічної програми. Матеріали можуть бути використані вчителями, класними керівниками, психологами, соціальними педагогами та психологами у практичній діяльності.

База дослідження. Базами дослідження стали заклади загальної середньої освіти Луцької міської громади. Всього до дослідження було залучено 21 фахівця психологічних служб ЗЗСО Луцької міської громади, а саме: соціальні педагоги 16 осіб, практичні психологи 5 осіб. Також до участі у дослідженні були залучені 30 учнів 7-8 класів КЗЗСО «Луцький ліцей №10» та «Луцька гімназія №19» Луцької міської ради».

Апробація результатів та публікації. Основні положення і результати дослідження апробовано на науково-практичній конференції, інших наукових

заходах кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи. Основні положення магістерського дослідження викладено науковій праці:

1. Марценюк Т.В. Булінг у підлітковому середовищі як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Педагогіка* [Текст] : зб. наук. пр. : матеріали XVI Міжнародної науково практичної конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (14 травня 2025 р.) / за ред. В. Антонюка, С. Чернети та ін. Луцьк, 2025. С.101-105.

Структура магістерської роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (88 найменувань) та 6 додатків (на 36 сторінках). Загальний обсяг магістерської роботи складає 116 сторінок, із них основного тексту 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

1.1. Булінг як форма прояву соціального відхилення в учнівській молоді

Тема булінгу довгий час замовчувалась, про це не звикли говорити, не було навіть спеціального наукового терміну. Водночас практично в кожному закладі освіти час від часу виникають ситуації, пов'язані зі сварками та нападами учнів один на одного. На відміну від інцидентів, булінг – це довготривалий конфлікт, у якому ролі переслідувача та жертви стабільні. У цьому випадку деякі діти мають навмисну, повторювану агресивну поведінку стосовно інших дітей, що передбачає владу або нерівність влади. Іноді ця нерівність може бути зумовлена різницею у фізичній силі, або діти з вищим статусом можуть бути кращими в закладі загальної середньої освіти, мати більше друзів, а також мати заможніших або могутніших батьків [47].

Дослідження булінгу почалися 60-70-х роках минулого століття, коли люди ставили питання, чи існує зв'язок між агресією і девіантністю в суспільстві і тим, як людину виховували і навчали в роки навчання та розпочали осмислювати важливість дослідження причин і наслідків цього явища, щоб у подальшому мати засоби впливу та регулювання на ситуацію. Деякі скандинавські дослідники такі як Пітер-Пауль Хайнеман (1973), Д. Ольвеус (1984); А. Пікас (1976; 1989); Е. Роланд (1988; 1989) почали першими розглядати проблему виникнення булінгу в закладах освіти.

Значний внесок у профілактику булінгу, вивчення його структури, причин виникнення зробили такі зарубіжні вчені як Д. Ольвеус, Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Міллер, Д. Томпсон. Умови розробки інноваційних технологій профілактики агресивної поведінки в ЗЗСО вивчали: Ю. Бриндіков, І. Гайдамашко, Н. Жданова, Н. Заверико, Л. Лушпай, О. Романова, І. Сидорук, М.Хараджи. Соціально-педагогічний аспект роботи показано в роботах Т. Алексєєнко, І. Зверєвої, А. Капської, Н. Кабусь, А. Поляничко,

І. Романової та ін. Сутність та особливості соціально-педагогічної профілактики були предметом дослідження О.Берзіня, О. Василенка, С.Дубовик, Л. Завацької, В. Костіної, Я.Носач, В. Тименка.

Визначення поняття «булінг», трактується науковцями по-різному [78, с.4-5] (див. табл.1.1)

Таблиця 1.1

Наукові підходи до визначення поняття «булінг»

Автор	Визначення
Відповідно до визначення CDC (Centers for Disease Control and Prevention)	це будь-яка агресивна поведінка особи або групи людей, які не є родичами жертви, що повторюється неодноразово або з очевидними передумовами для повторення.
Девід А.Лейн	це тривалий процес свідомого фізичного або психічного насильства з боку особи або групи по відношенню до іншої особи, яка не в змозі захистити себе в ситуації.
А.Ю.Барліт, О.О.Барліт	утіск, дискримінація, пригнічення. Цей термін означає тривалий процес навмисного жорстокого ставлення (фізичного, психологічного тощо) з боку дитини або групи стосовно іншої дитини або інших дітей
П. Рандалл	це емоційне приниження, образа почуттів людини, висловлення принизливих оцінок про іншу людину, що призводить до її виключення з групи
Д. Ольвеус	особливий вид насильства, коли особа фізично нападає або погрожує іншій слабкій і безсилій особі, внаслідок чого ця особа надовго відчуває страх, ізоляваність, позбавлену свободи дій
І. Лубенець	умисні, прямі чи опосередковані, найчастіше систематичні протиправні дії учня (учнів) навчального закладу, спрямовані проти іншого учня (учнів) проти його (їх) волі, що виражаються у формі фізичного впливу (зокрема заподіяння тілесних ушкоджень, побої, тощо) або погрози застосувати такий вплив чи психічний вплив (погрози побити, відібрати речі, гроші, поширити наклепницьку інформацію тощо), обмежити її (їх) свободу вираження поглядів або дії, наслідком яких є порушення прав на безпечне навчання, повагу, честь, гідність, власність, здоров'я чи життя та заподіяння фізичної, майнової, моральної, психічної шкоди учневі (учням)
С. В. Кривцов	це агресія одних дітей по відношенню до інших, коли сили агресора і жертви нерівні, агресія може повторюватися. Дисбаланс сил і повторення є двома основними ознаками булінгу

Д. Ольвеус (Dan Olweus) був одним із перших дослідників, який почав вивчати феномен булінгу. Він охарактеризував суть терміну «булінг» як

агресивної поведінки, яка включає небажані, негативні дії, повторювані моделі поведінки та характеризується нерівністю влади чи сили [88, с.7].

В Україні поняття «булінг» визначено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» та трактується як: « Діяння (дія чи бездіяльність) учасників освітнього процесу, що полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі з використанням засобів електронного зв'язку, вчинені щодо малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою щодо інших учасників навчального процесу, який міг чи спричинив заподіяння шкоди психічному чи фізичному здоров'ю потерпілого»[62].

Виходячи з цього, можна констатувати, що булінг – це сукупність спеціальних заходів, що полягають у здійсненні психологічного, фізичного, економічного та сексуального насильства, у тому числі з використанням мобільних телефонів та мережі Інтернет, що здійснюються учнями, рідше самими педагогічними працівниками щодо інших учасників освітнього процесу, наслідком чого є заподіяння психічної та фізичної шкоди.

Підлітковий вік, коли виявляються найбільш агресивні форми булінгу, є найважчим віком, але важливим для формування особистості. Діти цього віку надзвичайно емоційні і тому вразливі. Як такі, вони схильні до рішучих дій та крайнощів, включаючи жорстокість, психологічне та фізичне насильство по відношенню до членів шкільних колективів [49, с. 85].

Стабільний період підліткового віку характеризується слабшенням орієнтацій на зовнішнє ототожнення підлітка із суспільством. Пріоритетним для підлітка у період (12-14 років) стає особистісний саморозвиток, самовизначення. Класний колектив для дитини стає менш важливим і відходить на другий план, порівняно з молодшим підлітковим віком. Підліток більш старанно ставиться до навчальної діяльності, зводячи її у перелік своїх пріоритетів. У середньому підлітковому віці учні освоюють соціальну реальність міжособистісних відносин, зіставляючи себе з ціннісними ідеалами соціальної свідомості [59]. Таким чином, у середньому

підлітковому віці учень почувається впевненіше, він уже впорався з адаптаційною кризою і не має гострих труднощів, пов'язаних із взаємодією серед однолітків. Старші підлітки мають чітке уявлення про систему загальнолюдських цінностей, вони соціально відповідальні, схильні до різноманітної діяльності, рефлексії, свідомої саморегуляції [49].

На жаль, сучасний освітній простір зіштовхується з поширенням такого негативного явища, як булінг [71]. Відмінною рисою типових булерів є їхня агресія до відношенню до однолітків та дорослих. Булери одержимі набуттям високого соціального статусу в колективі, орієнтовані на отримання матеріальних цінностей від жертви, послуг.

Термін «булінг» часто асоціюється з такими явищами як насильство, агресія, третирування, цькування. Вважаємо за необхідне у своїй роботі дати визначення даних понять.

Насильство — це використання насильницьких методів або психологічного впливу шляхом погроз, свідомо спрямованих проти слабких або нездатних захистити себе; панування, влада людини над людиною [83]. Деякі вчені розглядають насильство разом із поняттям «примус» у політичному контексті, через співвідношення влади та обмеження волі. Таким чином, насильство є соціальною формою агресивної поведінки, властивої лише людині, яка негативно та суб'єктивно оцінюється об'єктом цих взаємовідносин та не відповідає нормативно-ціннісним правилам у суспільстві, а також ґрунтується на механізмі примусу, тобто спробі змусити об'єкт діяти проти своєї волі або відповідно до бажань суб'єкта. За такого визначення поняття «насильство» є більш конкретним.

Третирування — означає зневажати кого-небудь, поводитися безцеремонно, ігнорувати чийсь думку [69, с. 160]. На думку вченої К. Максью, соціальне третирування здійснюється в умовах освітнього середовища з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть педагогічного колективу ЗЗСО, до аутсайдера, «жертви», яке відбувається у формі непрямой фізичної та вербальної агресії, а саме: бойкоту, ігнорування

вчителями успішної підготовки до уроку, ворожої міміки чи жестів, образливих прізвиськ; висміювання зовнішності, рід діяльності та поведінку дітей, які виділяються на тлі своїх однолітків; погрози, образи тощо [52, с.157].

Агресія – це дії, спрямовані на порушення фізичної та психічної недоторканності особи або групи людей. Агресія органічно пов'язана з насильством за своєю природною основою [62].

Щоб виявити характеристики особливостей підлітків, потрібно розмежувати поняття «агресія», «агресивність» і «агресивна поведінка». У побутовому розумінні ці поняття можуть зливатися в одне, що ускладнює їхню диференціацію. Однак при розгляді підходів до проблеми агресивності можна зіткнутися з не менш важливою проблемою, оскільки не існує єдиного правильного визначення понять «агресія», «агресивність» та «агресивна поведінка». Різні автори розглядають дані поняття по-різному. Не дивлячись на те, що термін «агресія» в сучасних обставинах вживається масово, для науки необхідно уточнення цього поняття. Залежно від типу та виду агресія може виявлятися у різних формах.

Перший тип агресії – «фізична активна пряма» характеризується застосуванням сили з боку агресора, завдання безпосередньої фізичної шкоди, а також крайні форми, такі як вбивство та інші. Другий тип агресії «фізична активна непряма» характеризується завдання фізичного збитку опосередковано, тобто, не самій людині, а наприклад, особі, що її заміщає. Третій тип агресії «фізична пасивна пряма» характеризується протидією, тобто, втручання з метою не дозволити людині досягти своєї мети. Четвертий тип агресії «фізична пасивна непряма» характеризується негативізмом, відмовою від виконання дії. П'ятий тип агресії «вербальна активна пряма» характеризується нанесення образ та приниження людини. Шостий тип агресії «вербальна активна непряма» характеризується лихослів'ям, наклепами і плітками відносно іншої людини. Сьомий тип агресії «вербальна пасивна пряма» характеризується відмовою розмовляти, відповідати на

питання, влаштовувати бойкот. Восьмий тип агресії «вербальна пасивна непряма» характеризується незгодою, відмовою пояснити що-небудь[11].

Агресія може містити кілька компонентів, таких як емоції, мотиви і установки. Негативні емоції гнів чи злість можуть впливати на агресію людини, а також мотиви та бажання образити, нашкодити через расові та етнічні стереотипи. Ці фактори відіграють важливу роль у прояві агресивної поведінки, але не є обов'язковими. Щоб визначити поведінку як агресивну, людина повинна мати намір заподіяти шкоду.

Цькування – вистежувати кого-небудь з різними нападами, обмовляти, знущатися над ким-небудь [75].

Поняття «булінг» іноді використовують як взаємозамінний синонім поняттям мобінг, що походить від англійського mob – натовп, юрба. Ряд окремих вчених вказують, що ці поняття мають різні соціальні механізми і тому мають бути поділені. Тобто мобінг – це масовий булінг, коли до терору долучається цілий натовп, який стає справжнім переслідуванням. Тоді як булінг (від англ. bully – хуліган, залякувати) визначають як форму насильства у вигляді травлі, бойкоту, насмішок, дезінформації, псування особистих речей, фізичній розправі тощо.

Прояви булінгу у ЗЗСО представлено різними формами. Дискримінація особистості існує у фізичному, психологічному, сексуальному та інших видах. Однією з актуальних форм переслідування сьогодні є кібербулінг – приниження за допомогою цифрових технологій та інтернету [86].

Фізична дія, яка може застосовуватися щодо жертви, включає побиття, завдання ударів, шльопки, стусани.

До емоційного насильства відносяться образи, критика, глузування, погрози, надання прізвиськ, висміювання, приниження у присутності групи, поширення пліток, ізоляція, бойкот, соціальна ізоляція [4].

На жаль, іноді в освітньому середовищі трапляються й факти сексуального спокушання підлітків. До такого відносяться: задоволення

сексуальних потреб дорослим (учителем) або іншою дитиною, підглядання за школярем під час перевдягання, тощо.

Часто підлітки зазнають економічного втручання з боку агресорів. Булери здатні зіпсувати чи відібрати особисті речі, вимагати та відбирати гроші. Також у жертви можуть вимагатися сніданки, їжа та гроші на обід.

Д. Ольвеус стверджує, що кривдники мають високий рівень агресивності, тому вони шукають спосіб її проявити на однокласниках, педагогах або батьках. Кривдники потребують домінування і мають низький рівень емпатії до жертви, мають потребу керувати людьми і отримують задоволення від того, що підкоряють когось своїй волі.

Ситуація мобінгу (булінгу) носить колективний характер. Як правило, в середовищі дітей та молоді складається певна ієрархічна соціальна структура. Таку рольову структуру булінгу описав Д. Ольвеус (рис. 1.1).

Кривдник (булер) – це той, хто безпосередньо здійснює знущання стосовно іншого. Кривдник вирішує всі питання за допомогою конфліктів, шантажу, погроз фізичної розправи та побоїв. Є садистські нахили, які виявляються в тому, що булер отримує задоволення від процесу переслідування [78, с.10].

Також, на боці кривдника виступають *спостерігачі-прихильники*. Вони підтримують дії лідера, але активної участі не беруть. Серед них розрізняють: активних спостерігачів-прихильників (ті, хто активно та відкрито підтримує знущання); пасивних спостерігачів-прихильників (ті, кому подобаються знущання, але вони не демонструють явних ознак підтримки).

Жертва – учень, який є жертвою булінгу. Об'єктом булінгу (цькування) може стати будь-хто. Найчастіше в розряд жертви потрапляють діти і підлітки, які чимось відрізняються від своїх ровесників (фізичними даними, матеріальним становищем, характером тощо).

Рис. 1.1. Соціальна ієрархічна структура булінгу (за Д. Ольвеусом)[88]

На боці жертви також є *спостерігачі*, які поділяються на три категорії [90], а саме:

– *активні спостерігачі-захисники* (не люблять знущання, допомагають або намагаються допомогти жертві. Як правило, вони діляться тим, що трапилося з батьками, переживаючи майже ті самі почуття, що і жертва);

– *пасивні спостерігачі-захисники* (не люблять знущань і вважають, що повинні допомогти жертві, але не наважуються на активні дії);

– *байдужі спостерігачі* (не долучаються до процесу знущання та не займають певної позиції).

Виокремлюють провідні ознаки булінгу, а саме: регулярність; невідповідність психологічних, фізичних та соціальних можливостей, які виявляються в основі взаємовідносин між жертвою та агресором (булером), тобто агресор посідає вищу роль, аніж його жертва; взаємостосунки переслідувача й жертви; емоційне знущання, образа почуттів людини, що спричиняють її усунення з колективу [17].

Серед причин булінгу є такі: прагнення до уваги та завоювання престижу та влади над іншими; наслідування поведінки дорослих (наприклад, через жорстоке поводження з дитиною); прийняття соціальних та емоційних винагород (таким чином кривдник отримує вищий соціальний статус); спосіб вирішення сімейних проблем, способом загладити власні невдачі [42, с. 89].

На індивідуальні чинники виникнення знущань у освітньому середовищі ЗЗСО впливають взаємовідносини дитини та сім'ї. Виділяються такі сімейні фактори, як відсутність довірчих відносин у дитини з батьками, відсутність взаємної підтримки, низький рівень згуртованості, соціально-психологічне неблагополуччя, спостереження дитини за насильницькими діями всередині сім'ї, низький рівень контролю за життям та здоров'ям дитини. Всі ці фактори позитивно впливають на виникнення та становлення агресивних тенденцій у дитини та девіантної поведінки. Сімейні стосунки позначаються на тому, яку модель поведінки та міжособистісних взаємин приймає дитина. Так, дитина, яка дозволяє собі знущатися над іншими дітьми у закладі загальної середньої освіти, могла спостерігати насильство між батьками та насильство батьків стосовно себе чи братів та сестер. Одним із факторів насильства у ЗЗСО є жорсткі межі сім'ї, закритість від зовнішнього світу [14].

Не менш важливий вплив на форми та види знущань у закладі загальної середньої освіти надають соціальні чинники. Насильство в ЗЗСО часто відображає ситуацію, пов'язану з насильством у суспільстві, а насильство у

соціальній сфері пов'язане з політичними та соціально-економічними умовами, культурними нормами, традиціями та цінностями суспільства, законами та їх дотриманням. У сучасних реаліях до них додалися й військові дії. Соціальними чинниками, що впливають формування булінгу в класі, є гендерні стереотипи, соціально-економічна нерівність та вплив засобів масової інформації [42]

Педагогічні працівники ЗЗСО також можуть провокувати прояв агресії. Виділення вчителем когось із учнів та формування конкурентного середовища, а також застосування насильства чи психологічного тиску по відношенню до учнів сприяє розвитку агресивної поведінки серед дітей. Складна та важка ситуація виникає тоді, коли керівництво та педагогічний колектив намагаються не помічати та не вирішують проблему насильства у закладі загальної середньої освіти, покладаючи провину на жертву [25; 34].

Невтручання та байдужість спостерігачів і вчителів у процес знущань з дитини сприяє частому повторенню агресивної поведінки кривдника, і потерпілий втрачає здатність чинити опір. Знущання та утиски стають нормою у цій групі.

Сучасні технології створили сприятливі можливості для іншого негативного явища, такого як цькування, залякування та знущання за допомогою інтернету та різноманітних технологічних ресурсів (мобільних телефонів, планшетів, комп'ютерів тощо). Дане явище отримало назву «кібербулінг». Слово складається з двох англійських слів *kiber* – це віртуальне безпосереднє комп'ютерне середовище, *bullying* – цькування, залякування. Нанесення психологічної шкоди здійснюється через різні канали обміну інформацією: соціальні мережі, чати, web-сайти. Образливі настільки одержимі цькуванням, що готові зламувати акаунти своїх жертв у соціальних мережах, з метою розсилки брехливої інформації, поширення непристойних компрометуючих фото та відео [15].

Жорстокість і цинічність дій кривдників практично не знає кордонів. Повага до прав особи іншої людини не є для них цінністю. Агресора майже

не турбують наслідки його дій, хоча всі вчинки відбуваються осмислено та попередньо підготовлено. У підлітків, які зазнали цькування, зростає ризик виникнення та розвитку нервово-психічних та поведінкових розладів. Жертви відчують труднощі зі здоров'ям та успішністю, мають симптоми психосоматичних розладів, апатію, головний біль та енурез, втричі частіше за однолітків роблять спроби суїциду. Булінг сприяє деморалізації, демотивації та ізоляції жертви [78, с.15]

В звіті UNESCO про кібербулінг стверджується, що немає однієї єдиної причини булінгу серед дітей, на нього впливають і індивідуальні фактори та характеристики (наприклад імпульсивність, брак емпатії), і сім'я (приклад агресивна поведінка батьків, ігнорування потреб дитини тощо), і заклад освіти, і середовище однолітків, і громада. Потерпілими стають ті, хто мають почуття невпевненості, тривожності та низької самооцінки. В закладах освіти виділяють такі види булінгу – фізичний, психологічний, соціальний, словесний, сексуальний, реляційний, кібербулінг, расистський, емоційний, економічний [84].

Кібербулінг – це приниження за допомогою електронних пристроїв, інтернет-ресурсів (розсилка компрометуючих зображень і фото, образи, поширення чуток тощо). Кіберсталкінг – використання електронних засобів для переслідування жертви через повідомлення, які повторюються і викликають тривогу і роздратування.

Тролінг – вид віртуальної комунікації з порушенням етики мережевої взаємодії, що виражається у вигляді прояву різних форм агресивної, знущальної та образливої поведінки; мовна провокація з метою ескалації комунікативного конфлікту [84].

Вітчизняна дослідниця І. Сидорук узагальнює та ділить булінг на два види: фізичний, пов'язаний із завданням фізичної шкоди, та психологічний, пов'язаний із впливом на психіку. За іншою типологією булінг може бути прямим (фізичним, вербальним) і непрямим (форма реляційної агресії, поширення чуток, що ізолюють людину від групи, кібербулінг тощо) [73].

Відповідно до існуючих зарубіжних підходів, булінг поділяється на:

1) обман, вимагання конфіденційної інформації та її розповсюдження (Outing & Trickery). Отримання персональних даних для публікації в мережі або іншого розповсюдження;

2) самозванство – перевтілення на конкретну особу (персоніфікація), використання доступу потерпілого до соціальної мережі, блогу, пошти, здійснення негативного спілкування від імені потерпілого

3) суперечки (флеймінг) – обмін короткими емоційними репліками в Інтернет мережі (кібербулінг);

4) нападки – постійні виснажливі атаки (harassment), неодноразові образливі повідомлення на адресу жертви з навантаженням на особисті канали зв'язку.

5) відчуження (остракізм, ізоляція) – з будь-якої соціальної групи (у тому числі і соціальної мережі), що сприймається жертвою як соціальна смерть, інколи провокуючи реальну смерть;

6) кіберпереслідування – приховане вистежування жертви з метою організації нападу, побиття, гвалтування і т.д., за допомогою електронних ресурсів

7) хепіслепінг (happy slapping-радісне побиття) – побиття на камеру телефону і розміщення в соціальних мережах [54].

Випадки булінгу в закладі освіти мають серйозні негативні наслідки для всіх учасників: жертв, кривдників та свідків, що позначається на їхньому майбутньому та їхній взаємодії з суспільством. Результати такого впливу пов'язані зі здоров'ям учнів, емоційним благополуччям, успішністю та навчальним процесом, особистісним розвитком та переходом у доросле життя.

Вищеназвана негативна тенденція дуже поширена в освітніх установах, але її ігнорують з різних причин, а факт булінгу намагаються приховати, уникаючи цієї теми. З одного боку, педагогічний колектив, турбуючись про власну репутацію та репутацію закладу освіти, ігнорує її, а з іншого боку

батьки, які розглядають ситуацію булінгу як хорошу школу життя або турбуючись про своїх дітей, намагаються просто перевести їх до іншого навчального закладу. У таких умовах проблему не можна вирішити. Навпаки, вона набуде великих масштабів та жорстокості. Крім того є незадовільний стан духовної культури та моральності сучасних дітей, нехтування правовими нормами. Булінг є загрозою для ефективного соціального розвитку усіх учасників цього процесу. У цьому бачимо соціально-педагогічну проблему[25].

Головний спосіб виявлення цькування – це спостереження з боку педагогів та батьків за поведінкою учнів. Педагоги мають можливість спостерігати особливості спілкування та взаємовідносин здобувачів освіти на уроках, на перервах, у позаурочній діяльності. У дітей, які є жертвами цькування, можуть виявлятися такі особливості поведінки та психоемоційних станів: відсторонення від дорослих та інших учнів; негативізм під час обговорення теми взаємин із однолітками; агресивність до дорослих та дітей; напруженість і страх при появі ровесників; сум, смуток та нестійкий настрій у закладі освіти; необґрунтована уразливість та дратівливість.

Важливо, що лише поєднання кількох ознак, і навіть особливостей ставлення групи до дитини дозволяє діагностувати ситуацію цькування. Також сигналізувати дорослим про ситуації цькування можуть учні, які є їх мимовільними свідками. Звичайно, максимальна інформація може бути отримана в результаті щирої розмови, проте наполегливо зацікавлювати про цькування дитини або підлітка категорично не можна.

Таким чином, можемо зробити висновок, що булінг – це явище, яке може виникнути в організованій та стабільній групі учнів, має відношення та впливає на всіх учасників, що призводить до порушень у процесі навчання з довгостроковими наслідками для окремих людей, які є віддаленими у часі. У закладах освіти кривдник найчастіше цькує однолітків, тому що може наслідувати поведінку інших, привертати увагу, використовувати владу або отримувати емоційну винагороду. Жертвами можуть бути особи із

заниженою самооцінкою, вузьким колом спілкування, не досить добре розвиненими комунікативними навичками або певними характеристиками негативної спрямованості. Треті сторони в ситуаціях знущань є мовчазними спостерігачами, які бояться потрапити в таку ж ситуацію знущань і стати жертвою. Залякування може мати серйозні короткострокові та довгострокові наслідки.

1.2. Нормативно-правові засади та соціальні програми запобігання й протидії булінгу в закладах загальної середньої освіти

Основним завданням сучасного закладу загальної середньої освіти, визнаним і поширеним Міністерством освіти і науки України та Дитячим фондом ООН в Україні – ЮНІСЕФ, є створення нового освітнього простору, основними принципами якого є забезпечення його безпеки, а також прав, свобод та найкращих інтересів дітей. Одним із головних завдань закладів освіти є щоденна психологічна та емоційна підтримка учасників під час освітнього процесу.

Останнім часом в Україні основний підхід до розуміння та реалізації прав дитини, згідно з міжнародним та національним законодавством, зазнав серйозних змін. Це пояснюється тим, що держава надає великого значення інтересам дітей та вдосконалює механізми контролю за дітьми.

Існує багато міжнародних правових документів, спрямованих на подолання насильства та захист дітей. Це такі нормативно-правові документи, як Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства», ЗУ «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», ЗУ «Про освіту»; кодекси (Кодекс України про адміністративні правопорушення [37]; Кримінальний кодекс України [46]; Цивільний кодекс України [82]; Сімейний кодекс України [41]; постанови Кабінету Міністрів України («Про затвердження порядку взаємодії суб'єктів сімей (осіб), які перебувають в складних сімейних обставинах» від 21.11.2013 № 895 [65]; «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають в

складних сімейних обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» від 21.11.2013 №895 [63]); накази Міністерства і науки України («Про затвердження Примірного статуту загальноосвітнього навчального закладу» від 29.04.2002 № 284; «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти в Україні» від 22.05.2018 №509 [64]).

Важливо відзначити, що основним міжнародним актом із захисту дітей є Конвенція ООН про права дитини, згідно з якою «дитиною є кожна особа віком до 18 років, яка відповідно до закону, застосовуваним до даної особи, не досягає повноліття раніше». Стаття 16 Конвенції про права дитини говорить, що «жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в її право на приватне та сімейне життя» [38]. Відповідно до статті 19 цієї ж Конвенції «держава вживає всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних та освітніх заходів для захисту дітей від усіх форм фізичного та психологічного насильства»[38]. Крім того, у статті 29 зазначено, що «освіта дітей має бути спрямована на всебічний розвиток, таланти, фізичні та розумові здібності, виховання поваги до прав людини» [38].

У 2014 році Організація Об'єднаних Націй прийняла резолюцію щодо боротьби з усіма формами булінгу та закликала країни-учасниці вжити активних заходів для захисту дітей і підлітків від цього явища.

В Конституції України робиться акцент на таких постулатах: цінності життя і здоров'я людини, чесності та гідності, недоторканності, а також її безпеці, як на найвищому соціальному надбанні країни (ст. 3), нагадуючи те, що жодна людина в суспільстві не має піддавати іншу катуванню, глузуванню, жорстокості чи приниженню (ст. 28). Зазначимо, що заборона знущань над людьми відповідає вимогам міжнародних правових актів, виходячи з яких будь-яка держава, зокрема й Україна, розцінює такі дії як злочинні.

Вивчення булінгу в сучасних українських закладах освіти незначне, порівняно зі світовими дослідженнями. Вони однотипні, хоча для нас проблема стоїть гостро. Однак зазначимо, що нормативно-правова база з проблеми «булінгу» в освітніх установах в останні роки поповнюється. Так, 19 січня 2019 року набув чинності Закон України від 18.12.2019 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». У Законі окреслено розуміння розповсюдження цього явища, різновиди, ознаки булінгу. Визначено основні права та обов'язки керівника освітньої установи, педагогічних, науково-педагогічних працівників та науковців, інших осіб які беруть участь в освітньому процесі, здобувачів освіти та їх батьків. Чітко визначено розмір штрафів за порушення закону [62].

Відповідно до статті 173 ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» можемо констатувати, що протягом року з дня накладення адміністративного стягнення, булінг вчинений повторно групою осіб, тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк від сорока до шістдесяти годин. Знущання з боку неповнолітнього віком від 14 до 16 років тягне штраф з батьків або осіб, які їх замінюють, від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт від 20 до 40 годин.

На керівника закладу освіти, який не повідомляє уповноважений підрозділ Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасників освітнього процесу, може накладатися штраф від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку».

З метою створення безпечного освітнього середовища в закладах освіти наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646 затверджено Порядок реагування на випадки булінгу (цькування) та Порядок застосування заходів виховного впливу.

Відповідно до ЗУ «Про повну загальну середню освіту» повна середня освіта на всіх рівнях має організовувати освітній процес у безпечному освітньому середовищі, що передбачає запобігання завданню фізичної, майнової або моральної шкоди учасникам освітнього процесу, особливо через фізичне або психологічне насильство, експлуатацію, дискримінацію за будь-якою ознакою, образу честі, гідності, ділової репутації (цькування, поширення неправдивої інформації тощо) [66]

Питання попередження та виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми регулюються ЗУ «Про охорону дитинства», у статті 10 якого зазначено, що кожна дитина має право на свободу, недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних закладах та інших установах для дітей повинні ґрунтуватися на засадах взаємоповаги, справедливості та виключення образи честі та гідності дитини.

Заклад загальної середньої освіти не має дискримінувати дитину зважаючи на її колір шкіри, гендерну приналежність, особливості фізичного або психічного стану. Водночас поширеною проблемою є дискримінація через низький рівень успішності із навчальних предметів, що не є гуманним. Адже кожна дитина особлива і для кожної має бути знайдений індивідуальний підхід. Система оцінювання дозволяє відстежувати спрямування дитини та допомогти у виборі майбутньої професії, але часто створює проблеми відсутності бажання навчатися або навпаки – породжує «синдром відмінника»

Модернізація закладу загальної середньої освіти – це не тільки наявність обладнаних кабінетів та дизайн. На сьогоднішній день постало питання щодо забезпечення умов, які задовольняють потреби будь-якої дитини. Діти, яких нині прийнято називати «діти з інвалідністю», насправді особливі і потребують комфортного життя в безпечних умовах. Звичайно ж, в даний час система освіти дозволяє вибрати навчання в будь-якому закладі освіти денної чи дистанційної форми, або навчання вдома. Однак будь-яка дитина має адаптуватися до суспільства, інтегруватися, соціалізуватися, тому не можна

вважати це єдиним рішенням проблеми. Діти з порушеннями зору, вадами слуху, порушеннями фізичного і психічного стану повинні почуватися соціально значущими.

Відповідно до затвердженого «Державного стандарту соціальної послуги профілактики», «профілактична програма – спеціально розроблений комплекс (система) профілактичних заходів, спрямованих на попередження конкретної соціальної проблеми (або декількох пов'язаних між собою проблем), негативного явища, складних життєвих обставин» [60, с.219].

Щодо профілактики булінгу в ЗЗСО повинна бути реалізована профілактична психолого-педагогічна програма спрямована на: зниження агресивних і ворожих реакцій; оптимізацію міжособистісних відносин та відносин у групі; формування навичок конструктивного реагування в конфлікті; розвиток толерантності.

Профілактика булінгу в закладах освіти реалізується на таких рівнях: особистісному, груповому, загальному та соціальному. Роботу з профілактики булінгу мають проводити адміністрація закладу загальної середньої освіти, класні керівники, практичні психологи та соціальні педагоги, а також батьки, громадськість та самі учні.

Профілактична діяльність освітньої установи може ґрунтуватися на ідеях та принципах педагогічного забезпечення діяльності фахівців, представників закладу освіти, спрямованих на надання профілактичної та оперативної допомоги дітям у вирішенні їх індивідуальних проблем, пов'язаних із фізичним та психічним здоров'ям, успішним просуванням у навчанні, ефективним діловим та міжособистісним спілкуванням, життєвим самовизначенням. На виконання наказів МОН України від 28.12.2019 № 646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти», від 26.02.2020 № 293 «Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладах освіти», з метою створення безпечного освітнього середовища освітянські спільноти територіальних громад

розробляють та реалізують Плани заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в ЗЗСО. У додатку А нашої магістерської роботи ми представили подібний документ, розроблений у Луцькій міській територіальній громаді.

Отже, у цьому підрозділі ми дали короткий опис нормативної бази соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в освітньому середовищі. Такий аналіз дозволяє визначити правові зобов'язання та етичні засади роботи різних суб'єктів у контексті булінгу. Зазначено, що на законодавчому рівні в освітній установі закріплено обов'язок адміністрації та педагогів забезпечити створення безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування). Слід наголосити, що правові та соціальні методи боротьби з булінгом ще не розроблені в Україні на належному рівні: не розкрито повною мірою необхідні законодавчі норми (відсутня стаття в Кримінальному кодексі України), не працює служба профілактики булінгу (на відміну від багатьох зарубіжних країн).

1.3. Зміст, форми та методи профілактики булінгу серед підлітків: зарубіжний та вітчизняний досвід

Булінг привертає увагу різних фахівців у зв'язку з тим, що спричиняє серйозні наслідки, такі як зниження самооцінки у постраждалих, порушення соціальних зв'язків, замкнутість, низький статус у групі, проблеми у навчанні та поведінці, підвищення рівня розвитку нервово-психічних і поведінкових розладів. Саме тому необхідним є впровадження заходів, які зможуть запобігати та протидіяти булінгу.

Як ми вже зазначали, сьогодні освітнє середовище є фактично єдиною для більшості підлітків сферою соціальної взаємодії. Формування безпечного освітнього простору лежить в основі пріоритетів державної політики у сфері освіти, що вкотре доводить значення теми, що вивчається. Зважаючи на вищесказане, пошук та виявлення ефективних засобів боротьби з таким видом девіантної поведінки як булінг стають необхідними діями.

Підлітковий вік – особливий динамічний період у розвитку людини і те, як молода особистість розвиватиметься під час нього, вибудовуватиме її вектор розвитку на наступному віковому етапі. Саме тому цей період вважається переломним, перехідним, сенситивним і критичним [33].

Підлітковий період має особливі характеристики, що описують цей етап розвитку як вік фізичних і особистих, а також розумових і соціальних змін [34]. Зміни у розвитку підлітка призводять до прагнення соціально і матеріально відокремитися від дорослих, що, перш за все, породжує мотив порівняння себе з дорослими, відчувати себе самостійним, але водночас зберігається й потреба у допомозі дорослих, їх захисті та підтримці [35].

Дослідники В. Гончаров та А. Краківський визначили такі вікові особливості дітей-підлітків: потреба у позитивних освітніх та сімейних установках; підвищена стомлюваність; прагнення не бути одному як у великому колективі, так і в малому; підвищений інтерес до питання «співвідношення сил» у класі; відсутність вікового авторитету; негативне ставлення до необґрунтованих заборон; інтерес до помилок вчителів та дорослих; відсутність адаптації до помилок; відсутність адаптації до ситуації «гіршого»; яскраво виражена емоційність та ін. [19, с.60].

Розвиток змагального духу у хлопчиків підвищує агресивність, впевненість у собі, самоствердження та прагнення більше часу проводити за самостійними завданнями та за комп'ютером, що дає можливість знаходити, методом проб та помилок, спосіб заявити про себе при достатній віртуальній відповідальності за невдачі [6].

У дівчаток більш значущим стає емоційне життя, прокидається потреба в експериментах із навколишнім світом, спілкуванні та симпатіях, плітках, обміні таємницями. Близькі соціальні зв'язки позитивно позначаються з їхнього сприйняття навколишнього світу, а будь-яка втрата таких відносин загострює почуття самотності і втрати [53].

Норвезький дослідник Д. Олвеус зазначив, що існують чотири механізми, які сприяють поширенню булінгу в заклад освіти:

1) Соціальна імітація задіяна у процесі булінгу, тобто спостереження за агресивною поведінкою одного учня щодо іншого заохочує інших дітей брати участь у подібних діях, особливо якщо хуліган «успішно» приборкає жертву;

2) Ослаблення заборон на агресивні тенденції, тобто коли дитина бачить винагороду хуліганові за агресивну поведінку, це збільшує її власну готовність до агресивних проявів;

3) Зменшення почуття провини та відповідальності за участь у знущаннях над кількома дітьми;

4) Повторна агресія, тобто через те, що учень багато разів зазнавав знущань з боку інших учнів, він починає сприйматися як заслуговуючий такого ставлення [88].

На думку дослідників В. Гончарова та Ю. Котової існує три основні типи прояву підліткової агресії. Перший тип – *імпульсивно-демонстративний*. Головна мета – показати себе, використовуючи будь-які засоби задля привернення уваги. Зазвичай, діти підліткового віку ігнорують норми та правила поведінки, але їх ворожі, імпульсивні дії змінюються дуже швидко на товариські, тому такі діти мають досить низький статус групи однолітків. Агресивні дії використовуються ними як засіб самоствердження та самовираження. Другий – *нормативно-інструментальний* тип. Сюди відносяться підлітки, які використовують агресію як норму поведінки у спілкуванні з однолітками. Насильницькі дії є засобом досягнення мети. Вони потребують зайняття лідерських позицій, підкорюючи та пригнічуючи інших. Третій тип прояву агресії – це *цілеспрямовано-ворожий*. До цієї групи належать підлітки, для яких насильство, заподіяння шкоди іншим є метою агресивних дій. Вони отримують задоволення від акту заподіяння болю та приниження інших. Характерна риса – мстивість і злопам'ятство. Підліткові акти вандалізму та насильства зазвичай здійснюються групою. Спільно вчинені антигромадські дії посилюють почуття групової солідарності, що в момент дії призводить до стану ейфорії. А коли все минає, підлітки самі не

можуть пояснити свій вчинок [19; 63]. Задля того, щоб запобігти негативним наслідкам підліткового булінгу, слід проводити профілактичну роботу.

Можемо зазначити, що проблемою булінгу та його профілактики в підлітковому середовищі займалися такі зарубіжні дослідники як: Д. Таттун, Д. Ольвеус, Д. Томпсон, Р. Лейн. Цю проблему досліджували й українські вчені: Е. Воронцова, І. Гайдамашко, Т. Журавель, І. Романенко та ін.

Проблематика превенції булінгу налічує кілька підходів до вирішення питання. Соціальний підхід щодо запобігання булінгу реалізується шляхом застосування технологій профілактики конфліктної взаємодії, видів девіантної поведінки що реалізуються у булінгу.

Профілактика (від грецьк. «prophylaktikos» попередження, обмеження, запобігання) – превентивно-попереджувальна діяльність, що має на меті насамперед виявлення, запобігання та обмеження деструктивних явищ у дитячо-юнацькому середовищі; причин соціальної дезадаптації різних соціальних груп та індивідів; забезпечення умов формування соціально-позитивної спрямованості особистості [55, с. 32].

Існують такі види профілактики:

1) загальна профілактика, в ході якої проводиться профілактична робота, спрямована на попередження певних проблем в найближчому майбутньому підлітка або на попередження певних проблем безпосередньо перед їх виникненням (масова підготовка дітей до вступу в ЗЗСО на базі старших груп дитячих садків як профілактика відхилень у поведінці, пов'язаній із кризою семи років, тобто початком навчання); також заходи загального плану (інформаційні, просвітницькі та ін.), спрямовані на боротьбу з причинами девіації, дезадаптації та десоціалізації особистості на загальносоціальному та соціально-психологічному рівнях;

2) спеціальна профілактика – система заходів, спрямованих на вирішення конкретної проблеми (профілактика девіантної поведінки, підліткового суїциду та ін.), а також заходів, спеціально спрямованих на

усунення конкретних причин і умов, що сприяють порушенню нормального перебігу процесів соціалізації дитини[60].

За визначенням Ю. Клименко «соціальна профілактика – це «зусилля, спрямовані на своєчасне виявлення і виправлення негативних інформаційних, педагогічних, психологічних та організаційних факторів, що зумовлюють відхилення у психосоціальному розвитку дітей та молоді, у їх поведінці, здоров'ї, а також в організації життєдіяльності та дозвілля» [36].

Профілактика булінгу повинна бути пріоритетом для соціальних педагогів у ЗЗСО. Вона може бути первинною, вторинною та третинною.

На першому рівні метою такої профілактики є створення сприятливих умов, здатних передбачити ситуації насильства та пригноблення в освітньому середовищі. Здійснюються спілкування з усіма учнями та проводяться інформаційні кампанії як для учнів, так і для співробітників установи та батьків. Її метою є формування активного, адаптивного, високофункціонального способу життя, спрямованого на збереження здоров'я [4, с. 48-49].

Вторинна профілактика спрямована на обмеження поширення тих чи інших негативних явищ, які є у суспільстві чи соціальній групі. На цьому рівні необхідно виключити чи обмежити можливі конфліктні ситуації між підлітками. Важливо скласти докладніший план роботи, як індивідуальної, так і групової, виявити активних фігурантів булінгу та потерпілих.

Третинна профілактика – це комплекс соціальних, виховних, медичних та психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного та соціального статусу людини [8, с. 36].

Соціально-педагогічна профілактика, на відміну від соціальної, спрямована насамперед на дітей та молодь, її метою є успішна соціалізація на основі усунення негативних факторів, що сприяють виникненню девіацій

Робота з попередження булінгу серед підлітків має свої особливості. На початку групові форми роботи небажані. У центрі уваги має бути індивідуальне спілкування з підлітком. Одночасно з сім'єю теж потрібно

починати працювати. Після діагностики сімейних стосунків та ступеня їх дисгармонійності необхідно проводити як індивідуальну, так і групову профілактичну роботу [45, с. 7].

Для підвищення ефективності роботи з профілактики булінгу в освітньому середовищі необхідно планувати та проводити роботу з урахуванням таких принципів: взаємодії (ефективна робота вимагає спільного планування та координації дій персоналу ЗЗСО – психологів, соціальних педагогів, класних керівників, адміністрації); попередження; системності (передбачає послідовну, систематичну роботу зі збирання інформації, розробки індивідуальних програм супроводу кожного учня та відстеження динамічного розвитку); лонгітюдності (з вивчення динаміки та оцінка ефективності роботи, що проводиться) [79, с. 131].

Соціальні педагоги, працюючи з підлітками, можуть використовувати у своїй роботі такі форми роботи:

- 1) Індивідуальні форми роботи (бесіда, доповідь учня, профілактичні розмови з учнем, виконання учнем індивідуальних завдань та інші);
- 2) Групові форма роботи (тренінги, виховні години, форум-театр, дискусії, дебати, виставки, конкурси та ін.

Профілактика булінгу в ЗЗСО реалізується на наступних рівнях – індивідуальному, груповому, загальному та соціальному [45] та напрямках:

- створення сприятливого та безпечного середовища для розвитку та соціалізації особистості учня;
- покращення якості взаємодії всіх учасників освітнього процесу;
- оцінка психологічної комфортності та безпеки освітнього середовища у закладі загальної середньої освіти;
- створення та підтримка ефективної роботи служби медіації (примирення), яка базується на відновлювальних технологіях, залучення учнів до її роботи, у тому числі шляхом формування та навчання «груп рівних», забезпечення супервізії та допомоги цим «групам рівних»;

– використання медіативного підходу в роботі з дітьми «групи ризику» задля створення умов для вибору ненасильницьких стратегій поведінки в ситуаціях напруги і стресу та формування навичок власної поведінки.

– підвищення компетентності педагогічних працівників у питаннях профілактики булінгу та згуртування класних колективів;

– розробка, популяризація та дотримання правил проти булінгу, прийнятих усією школою;

– підтримка високої просоціальної активності школярів (їх навчальні та позанавчальні інтереси, гуртки, професійні захоплення, спорт)

– забезпечення втручання будь-якого працівника ЗЗСО у ситуацію цькування відразу ж, як тільки вона була помічена [14].

На рівні класного колективу реалізуються такі напрями профілактики: діагностика міжособистісних відносин у класах з метою виявлення випадків булінгу; проведення «Кола спільноти» як способу позитивної соціалізації, що дозволяє набувати досвіду участі у прийнятті рішень, прояву активної життєвої позиції, поважного та чуйного ставлення до потреб оточуючих; реалізація профілактичних програм, спрямованих на згуртування класних колективів, зниження конкуренції та навчання дітей навичкам «активної дружби»: поважати один одного і ставитись до інших як до рівних, радіти успіхам інших, приймати цінність кожного члена колективу, вміти позитивно спілкуватися; вирішувати та врегулювати конфліктні ситуації [25].

На особистісному рівні реалізуються такі напрями профілактики:

– психокорекційна робота з учням, які мають агресивні, насильницькі та асоціальні прояви;

– психокорекційна робота з учнями, які виявляють віктимну поведінку;

– проведення процедури медіації та інших відновлювальних технологій з учасниками, які зазнали цькування;

– реалізація індивідуальних профілактичних програм під час постановки учасників булінгу на профілактичний облік.

На сімейному рівні реалізуються такі напрями профілактики:

- просвітницька робота з батьками щодо формування їхньої позиції стосовно припинення булінгу;
- адресна інформаційно-просвітницька робота з батьками (законними представниками);
- організація зустрічей з батьками дітей, які беруть участь у цькуванні;
- консультації та тренінги на тему «Стилі виховання», «Як вирішувати сімейні конфлікти», «Психологічні особливості дітей різного віку» [14].

Для запобігання та протидії булінгу в закладах освіти можуть застосовуватись такі підходи: дисциплінарний підхід – правила, покарання, штрафи щодо вчинення булінгу; підхід навчання та підвищення соціальних навичок в учнів, вчителів та батьків; встановлення та дотримання антибулінгової політики у освітньому закладі; створення комітету, який відповідальний за роботу щодо проблеми булінгу в закладі, посилення нагляду та супервізії дорослими в місцях, де знаходяться підлітки та де відбувається булінг [86]. У контексті протидії булінгу ефективними також є різноманітні форми роботи: обговорення, рольові ігри, навчальні відео, постери, дискусії, короткометражні фільми, тощо.

Як ми вже зазначали, ефективним способом запобігання булінгу є відновне правосуддя. Його мета – сприяння загоєнню рани у потерпілого від насильницької шкоди [84].

Метод «групи підтримки» акцентує увагу на відновлювальній практиці, передбачає усвідомлення з боку кривдника заподіяних страждань жертві. Професіонал залучає до роботи не лише двох головних дійових осіб конфлікту, а й інших підлітків з метою пошуку нових шляхів покращення ситуації [43].

Описані нами інструменти боротьби з булінгом демонструють, що робота з цього питання відрізняється різнобічністю, включає роботу

профілактичного, підтримуючого, розвиваючого і коригувального характеру, може носити як індивідуальний, так і груповий характер.

Соціальні педагоги повинні не тільки зосередити увагу у своїй роботі на підлітках, а й підготувати вчителів до того, щоб вони мали компетентності справлятися зі знущаннями у освітньому середовищі, проводити роботу з батьками, які можуть не знати, як правильно діяти, коли їхня дитина стикається з такою ситуацією. Необхідно правильно налагодити роботу з усіма сторонами, яких торкнулася дана проблема. Робота має бути не тільки скоординована, а й вибудована таким чином, щоб інформація, яку надає фахівець, була доступна кожному. Вони повинні розуміти всі можливі ризики та наслідки, які на них чекають.

Профілактика булінгу передбачає використання різних методів діагностики поведінки, що відхиляється. Так, наприклад, застосування опитувань, самоаналізу, консиліуму, проєктивних методик, групової рефлексії важливе на першому етапі діяльності. Метод моделювання власної особистості у підлітків, соціально-педагогічне проєктування, дискусія, мозковий штурм є актуальними при проєктуванні планів роботи з класом. Такі методи як: метод перспективних ліній, тренінги «командного налаштування» використовуються вже за безпосереднього активного залучення учасників булінг-структури до процесу профілактики булінгу. Лонгітюдні способи дослідження, такі як: самоспостереження, самоаналіз, групова рефлексія завершують комплекс заходів, спрямованих на превенцію конфліктної взаємодії серед підлітків.

На нашу думку, доцільним є аналіз закордонного досвіду щодо вирішення цієї проблеми. Швеція була однією з перших країн, які почали працювати над проблемою булінгу на законодавчому та національному рівні. У цій країні крім законів, що захищають жертв насильства, розроблено та затверджено на законодавчому рівні й превентивні програми. Ці заходи здійснюються державними структурами та громадськими організаціями. Одним із ефективних методів боротьби з даним явищем у Швеції став метод

«Фарста». У країні були створені так звані антибулінгові команди, до яких увійшли учні з лідерськими якостями та викладачі. Їхнім завданням був захист інших учнів з першого по дев'ятий клас. За учнями-лідерами стояли кілька учнів молодших класів, яким їм завжди допомагали.

У Великій Британії до боротьби з булінгом у кіберпросторі долучилася соціальна мережа Facebook, організувавши роботу «інтернет-відповідальних» у кожному закладі загальної середньої освіти. У 2014 році Єльський університет спільно з Facebook запустив спеціальний онлайн-проект «Центр із запобігання булінгу». Водночас Фонд принца Вільяма оголосив про старт проекту, який навчає дітей віком від 11-16 років протидії онлайн-цькуванню [48; 49].

У США існує багаторівнева система протидії булінгу, яка складається з державного впливу на систему освіти та регіональної політики протидії булінгу. Крім того, існує велика кількість НУО, які займаються моніторингом, контролем, просуванням законодавчих ініціатив, запобіганням булінгу, реабілітацією жертв або соціалізацією та патронатом булерів. Існують певні стандартні вимоги до законів проти булінгу, які слід взяти до уваги, оскільки Україна ухвалила закон проти булінгу.

Проблему булінгу не відразу вирішили на законодавчому рівні в Японії. Японці сприймали насильство, як цілком прийнятне явище. Вважалося, що знущання загартують характер підлітків. Було принизливо скаржитися на це явище. Японці дотримувалися думки, що той, хто не може впоратися із цькуванням самостійно, не зможе в майбутньому захистити свою батьківщину або навіть своїх близьких. У Японії перший закон про боротьбу зі знущаннями було прийнято у 2013 році на тлі громадського обурення з приводу відсутності реакції влади на насилля. Було створено спеціальну комісію з розслідування причин та наслідків булінгу та програму щодо їх запобігання. Крім того, влада проводить регулярний моніторинг соцмереж на предмет цькування дітей в онлайн-просторі [80].

Корисним також є досвід *Канади*. Зокрема, у країні на законодавчому рівні визначено поняття «булінг». Так, згідно із Законом про освіту провінції Квебек (ч. 13, п. 1.1), «булінг» (зневажання) – це пряма чи опосередкована поведінка, коментар, дія чи позначка, що здійснюється, зокрема через соціальні мережі, з метою заподіяння фізичної чи психологічної шкоди особі, її приниження, залякування чи соціальна ізоляція. Канадські заклади освіти приділяють велику увагу в роботі зі свідками булінгу: вони працюють над підвищенням їх обізнаності про це явище та його наслідки, навчають свідків булінгу, як правильно реагувати на випадки знущання, і вселяють у них впевненість, необхідну для захисту жертв. Інша проблема полягає в тому, що вчителі чи шкільний персонал часто відсутні, коли трапляється цькування, і не завжди втручаються, щоб його зупинити[48].

В Північній Америці використовується й методика «команда зв'язків». Цю систему запропонував Джон Дьюї, американський педагог і філософ. Наставником команди зв'язку є психолог або вчитель, обраний учнями, колегами. Приєднатися до команди можна через конкурс, який проводиться серед бажаючих. Команди підбираються та навчаються на спеціальних заняттях, щоб бути «босами» молодших школярів та допомагати їм вирішувати конфлікти. Кожний «шеф» має 3-5 «підшефних», до кожного з яких він повинен за день хоча б раз підійти на перерві, привітатися, усміхнутися, запитати: «Як справи?», «Все в порядку?», «Є проблеми?». І дати зрозуміти «підшефному», що готовий допомогти йому у вирішенні виникаючих проблем. У закладах освіти, де є шефство, тривалого цькування практично не буває. Участь в команді розглядається як повноцінний навчальний предмет, за який учні, що потрапили в команду, отримують оцінку [22].

Засади протидії булінгу в Іспанії закладено ще в 90-х роках минулого століття. Зокрема, першою програмою, розробленою в Іспанії, був проєкт «SAVE», в якому дослідницька ініціатива поєднується з низкою превентивних заходів, спрямованих на зниження рівня віктимізації та

наси́льства у початкових та середніх класах. Такі акції насамперед спрямовані на розвиток у школярів почуття безпеки, комунікативних навичок та усвідомлення спільних цінностей.

Досвід *Австрії*. «Служба підтримки учнів». Учні-волонтери навчаються конструктивному вирішенню конфліктів та розвитку емпатії, а адміністрація школи надає їм ресурси та повноваження для роботи з булерами та їхніми жертвами. Для них організовуються зустрічі з психологом [7]

Таким чином, проведений аналіз підходів у зарубіжних країнах дозволяє виділити ті головні пріоритети, які закладаються в програми превенції булінгу або шляхи його подолання (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Зарубіжні антибулінгові програми

Країни	Зходи	Мета
Канада	антибулінгові освітньо-профілактичні програми «National Bullying Awareness Week», «Random Acts of Kindness Week»	налагодження спілкування та співпраці закладу освіти з батьками для допомоги учням-переслідувачам та учням-жертвам
Великобританія	уроки «персональної і соціальної освіти»; онлайн антибулінгові програми	налагодження конструктивного діалогу між булером і жертвою
Австралія	он-лайн ресурс «Bullying No Way»; розробка мобільних застосунків для учнів закладу освіти	розвиток емпатії у дітей
Австрія	робота «служб підтримки учнів» на базі закладу освіти	розвиток здібностей до емпатії й конструктивного вирішення конфліктів; участь у супервізії

На сайті МОН України запропоновано освітні програми, розроблені українськими вченими й практиками, які пропонуються для імплементації у освітній процес закладу загальної середньої освіти. Зокрема, це: Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації»; «Служба порозуміння у закладах освіти»; Освітня програма гуртка «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації»; освітня

програма факультативу «Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе» та багато інших. Головна увага у вітчизняних програмах звертається на створення умов для формування громадянських та соціальних компетентностей здобувачів освіти, що передбачає розвиток у них конфліктологічної компетентності, вмінь і навичок ненасильницької поведінки та громадянської позиції [11].

Як бачимо, спільною рисою для більшості країн є зосередження уваги на профілактиці булінгу як найбільш дієвому способі боротьби з ним, а для цього вкрай необхідним є виявлення проблем, які потребують особливої уваги.

Висновки до першого розділу

Булінг (переслідування, цькування) – це поведінка (дія чи бездіяльність) учасників освітнього процесу, включаючи прояви психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства із застосуванням засобів електронної комунікації, щодо неповнолітньої особи, що може спричинити шкоду психічному чи фізичному здоров'ю жертви.

Підлітковий вік, коли застосовуються найагресивніші форми булінгу, є найскладнішим, але й найважливішим періодом формування особистості.

Ситуації булінгу (цькування) є колективними. Як правило, серед дітей або молоді складається певна ієрархічна соціальна структура: жертви, кривдники, байдужі свідки, пасивні свідки-захисники, активні свідки-захисники, послідовники, активні свідки-прихильники, пасивні свідки-прихильники.

У магістерській роботі визначено основні причини булінгу, такі як: бажання привернути до себе увагу та отримати популярність і владу над іншими; наслідування дій дорослих (наприклад, через жорстоке поводження з дитиною); отримувати соціальні та емоційні винагороди (це надає кривднику найвищий соціальний статус); спосіб вирішення сімейних проблем, спосіб компенсації власних невдач.

Аналіз закордонного досвіду попередження булінгу в закладах освіти показує, що в США, Канаді, Великій Британії, Норвегії та інших країнах успішно впроваджуються та відіграють свою роль комплексні та багаторівневі профілактичні програми.

Значущим етапом в розв'язанні проблеми булінгу в Україні є прийняття ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», визначенням з якого ми й керувались при написанні магістерської роботи.

Одним із засобів припинення булінгу є застосування медіації, оскільки даний спосіб допомагає налагодити конструктивний діалог між булером та агресором та спостерігаючою стороною.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ РОБОТИ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Визначення наявності явища булінгу та аналіз стану його запобігання/попередження серед підлітків у закладах загальної середньої освіти Луцької міської громади

На першому етапі констатувального експерименту з метою дослідження стану соціально-педагогічної профілактики булінгу, ми розробили анкету для фахівців психологічних служб КЗЗСО Луцької міської громади (додаток Б). Анкетне опитування було проведене в умовах військового стану за допомогою сервісу Google Forms.

Анкета складалася з 3-х блоків. Перший блок містив загальні питання з метою збору інформації про респондентів. Другий блок містив питання щодо актуальності проблеми булінгу у закладах загальної середньої освіти, причини та форми поширення булінгу серед підлітків. Третій блок стосувався форм та методів соціально-педагогічної профілактики булінгу у закладі загальної середньої освіти. Блок III-A був спрямований на тих фахівців, які у своїй роботі реалізують цільові програми профілактики булінгу. Блок III-B складався із запитань для фахівців, які реалізують окремі заходи із профілактики булінгу. Всього в дослідженні взяли участь 21 фахівець із 17 психологічних служб КЗЗСО Луцької міської громади, а саме: 16 соціальних педагогів та 5 практичних психологів.

Дані, щодо соціально-демографічних характеристик респондентів представлено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Інформація про респондентів

Характеристи- ка / кількість	21 респондент
Стать	Чоловіків – 4 особи

	Жінок – 17 осіб
Вік	18-25р. – 10 респондентів 26-35р. – 7 респондентів 36-45р. – 3 респондента 46-55р. – 1 респондент
КЗЗСО	Всього – 17
Посада	Соціальний педагог (16 осіб) Практичний психолог (5 осіб)
Стаж роботи за спеціальністю	До року - 3 осіб Від року до 5 років - 8 осіб Від 6 років до 10 років - 4 особи Від 10 років і більше - 6 осіб

Другий блок опитування стосувався проблеми булінгу як соціального явища у закладі загальної середньої освіти.

В цьому розділі ми з'ясували, що проблема булінгу в КЗЗСО Луцької міської громади залишається актуальною. Як видно з рисунків 2.2, 2.3, респонденти вважають, що булінг – актуальна проблема як для усіх закладаів загальної середньої освіти, так і для тих, в яких працюють вони.

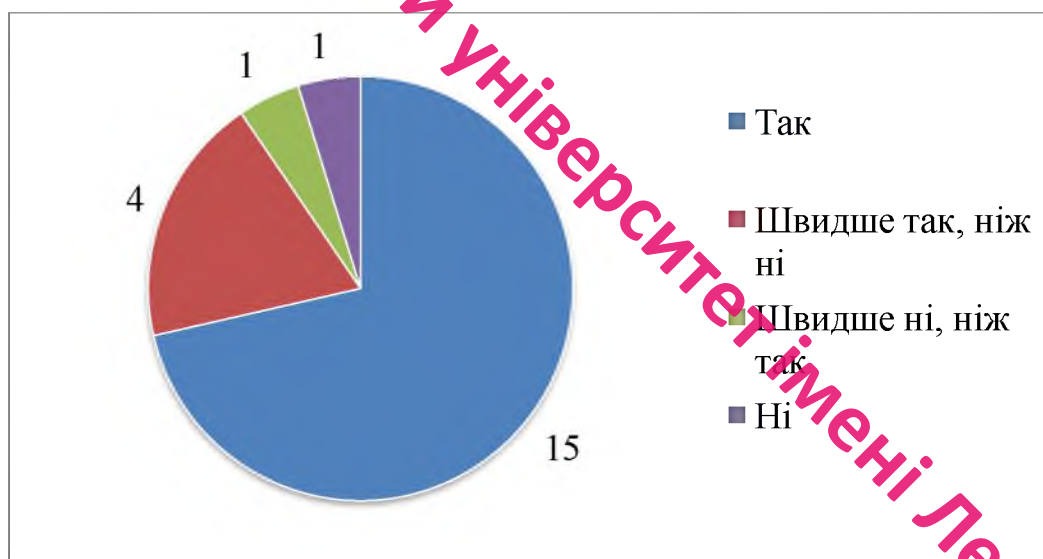

Рис. 2.2 Розподіл відповідей на запитання «Чи актуальною є проблема булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти?» (n=20)

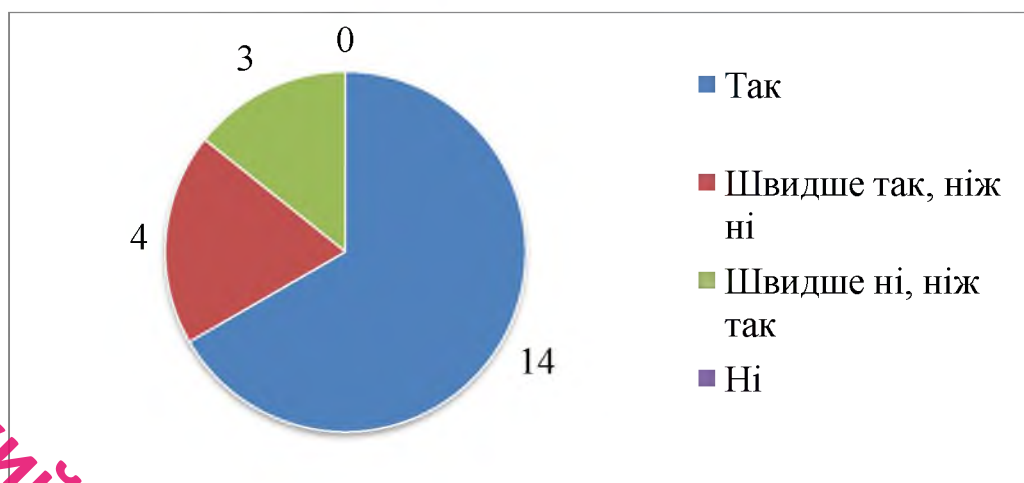

Рис. 2.3 Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи актуальною є проблема булінгу серед підлітків у Вашому закладі освіти?» (n=21)

Згідно результатів опитування, найпоширенішими видами насильства серед учнів є: психологічне (давання прізвиськ, маніпуляції, погрози) та кібербулінг (образи в соціальних мережах). Дані представлені на рис. 2.4

Рис.2.4 Відповіді респондентів щодо найпоширеніших видів насильства серед учнів (n=21)

Наступне питання стосувалося причини булінгу серед підлітків, де оцінка 5 - це було найбільш виражена, а 1 – найменш типова (табл.2.4).

Таблиця 2.4

Відповіді респондентів щодо причин булінгу серед підлітків (n=21)

Причини булінгу	Відповіді фахівців				
	5	4	3	2	1
Дефіцит спілкування, спричинений тривалою ізоляцією під час пандемії/дистанційного навчання	1	7	3	7	3
Зниження рівня культури спілкування через гаджетизацію та (або) специфіку комунікації у онлайн-мережі	9	5	4	2	1
Зниження виховного впливу вчителів та (або) класних керівників через дистанційне навчання	5	3	6	3	4
Низький виховний потенціал (вплив) батьків або осіб, які їх замінюють	5	6	5	2	2
Культивування насильницької поведінки у власній сім'ї	3	7	6	5	4
Загальне зниження рівня культури спілкування в суспільстві	1	14	4	1	1
Зростання рівня агресії через військові події	7	3	2	8	1
Особисті психологічні проблеми особистості підлітка	6	9	5	1	-
Прагнення до самоствердження й підвищення власної самооцінки за рахунок дискредитації жертви в очах однолітків.	9	7	3	2	-
Відсутність предметного дозвілля підлітка	5	8	5	3	-
Боротьба за лідерство в класі, потреба підпорядковуватись лідерові	4	6	6	5	-
Особливості зовнішнього вигляду жертви (капловухість, зайва вага, худорлявість, руде волосся, бескинки)	2	5	8	6	-

Фахівці обрали найбільш виражені причини булінгу: прагнення до самоствердження й підвищення власної самооцінки за рахунок дискредитації жертви в очах однолітків; особисті психологічні проблеми особистості підлітка; загальне зниження рівня культури спілкування в суспільстві; зниження рівня культури спілкування через гаджетизацію та (або) специфіку комунікації у онлайн-мережі; відсутність предметного дозвілля. Розподіл відповідей респондентів щодо найбільш виражених причин булінгу представлено на рис.2.5.

Рис.2.5. Розподіл відповідей респондентів щодо найбільш виражених причин булінгу

Найменш типовими причинами булінгу фахівці вважають: дефіцит спілкування, спричинений тривалою ізоляцією під час пандемії/дистанційного навчання, зниження виховного впливу вчителів та (або) класних керівників через дистанційне навчання, особливості зовнішнього вигляду жертви (капловухість, зайва вага, худорлявість, руде волосся, веснянки). Не є вирішальними, але важливими, фахівці зазначили такі показники: культивування насильницької поведінки у власній сім'ї, зростання рівня агресії через військові події, боротьба за лідерство в класі, потреба підпорядковуватись лідерів.

Респондентам було запропоновано обрати типи конфліктів, які їм доводиться вирішувати у своїй роботі, за ступенем частоти (*часто; невідомо; часто, ніж рідко; рідко; ніколи*). Відповіді були різні, але проаналізувавши їх, можна зазначити: найчастіше у своїй роботі фахівці вирішують конфлікти з позиції «учень-учень», «діти-батьки», «учень-вчитель». Також ми дізналися, проаналізувавши відповіді фахівців психологічної служби: підлітки, які потерпають від булінгу, найчастіше звертаються до друзів, до батьків, до соціального педагога (психолога). У випадках, якщо підлітки

стали свідками булінгу, вони звертаються до соціального педагога, до класного керівника, до батьків.

Із результатів опитування респондентів, можемо зазначити. Найчастіше практикується вирішення конфліктних ситуацій, пов'язаних з булінгом серед підлітків: фахівцями психологічних служб, самими учнями – учасниками конфлікту за участі дорослих, вчителі разом з учнями. Переважна більшість опитуваних фахівців у контексті вирішення ситуацій, пов'язаних з булінгом обрали залучення третіх осіб (наприклад, представників поліції, фахівців управління соціальних служб, служби у справах дітей, представників батьківського комітету, фахівців із соціальної медіації та втручанням батьків, чи осіб, які їх замінюють. В цілому, ставлення учнів один до одного, у тих КЗЗСО, де працюють фахівці, які брали участь в даному опитуванні, було визначено дружнім та співчутливим.

На запитання, щодо рівнів профілактики булінгу серед підлітків, на яких найчастіше працюють фахівці, ми отримали такі результати (рис.2.6).

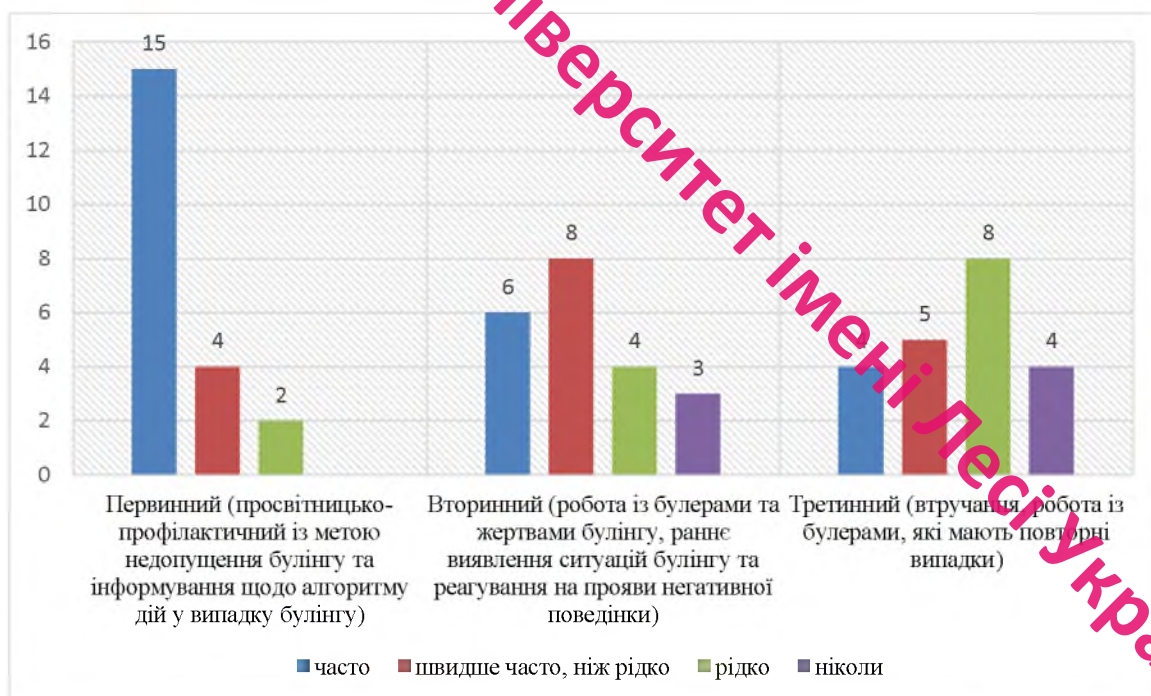

Рис. 2.6. Розподіл відповідей респондентів на запитання «На яких рівнях профілактики булінгу серед підлітків Ви працюєте?» (n=21)

Згідно отриманих результатів представлених на рис.2.6 можемо зазначити що більшість фахівців частіше працюють на первинному, просвітницько-профілактичному рівні. Швидше часто, ніж рідко – на вторинному рівні, що передбачає роботу з булерами та жертвами булінгу. Рідко працюють на третинному рівні втручання, де здійснюється робота з булерами, які мають повторювані випадки.

У третьому розділі нашого опитування ми ставили собі за мету з'ясувати, яким чином здійснюється соціально-педагогічна профілактика у комунальних закладах загальної середньої освіти Луцької міської громади.

Як бачимо з рис. 2.7, більшість респондентів практикують у своїй діяльності разові профілактичні заходи (12 осіб). Четверо респондентів мають авторську тематичну програму заходів із соціально-педагогічної профілактики булінгу, троє – використовують розроблену іншими програму. Та найбільше турбує, що двоє респондентів зазначили, що практикують втручання (як профілактичний захід) лише за умови наявності факту булінгу.

Рис. 2.7. Розподіл відповідей на запитання «Яким чином здійснюється соціально-педагогічна профілактика булінгу серед підлітків у Вашому закладі загальної середньої освіти?» (n=21)

Фахівці зазначили, що найчастіше до реалізації профілактичної програми булінгу вони залучають адміністрацію КЗЗСО, вчителів, батьків та соціальних педагогів. Наступне наше питання стосувалося ефективності форм та методів профілактики булінгу серед підлітків з яких складалася профілактична програма, де респонденти оцінювали кожен позицію, 5 – це було найефективніше, а 1 – неефективні. Розподіл балів представлені в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Оцінка респондентами ефективності форм та методів профілактики булінгу серед підлітків (n=21)

Форми та методи	Відповіді фахівців				
	5	4	3	2	1
Виховна година	5	6	4	5	1
Тренінгове заняття	15	4	2	-	-
Квест	8	5	4	3	1
Рольова та (або) інтерактивна гра	8	4	4	4	1
Інформаційні повідомлення	9	5	4	3	-
Відеоперегляд	14	4	2	1	-
Проблемні ситуації (кейс-стаді)	2	5	2	2	-
Форум-театр (або інші театральні практики)	5	4	5	4	3
Соціальна реклама	7	6	5	2	1
Медіа-контент	7	6	5	2	1
Тематичний день (тиждень)	6	5	7	2	1
Настільна гра	8	5	6	1	1
Конкурс (плакатів, медіа-контенту тощо)	4	4	4	1	8
Тематичні батьківські збори	6	7	5	2	1
Консультація	7	6	5	2	1
Групові роботи	8	6	2	3	2
Дискусія або диспут	10	5	4	2	-
Сімейна групові наради	5	6	7	2	1
Тематична зустріч із залученим фахівцем	12	5	2	2	-

Серед форм та методів, з яких складається профілактична програма, опитувані обрали, на їх думку, найефективніші (рис. 2.8).

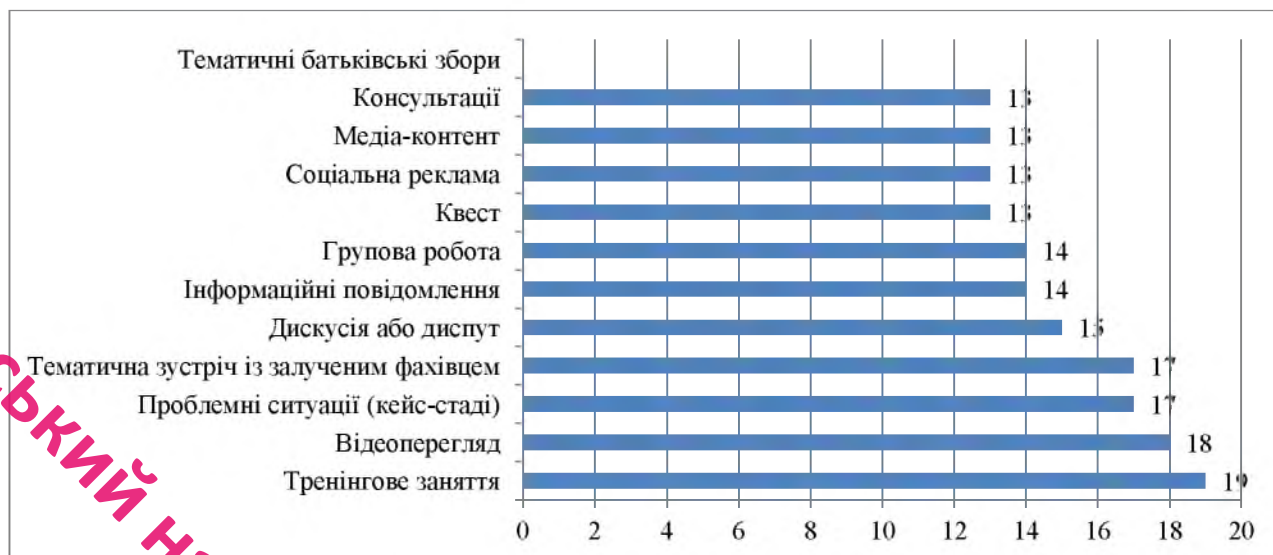

Рис. 2.8. Розподіл відповідей респондентів щодо найефективніших форм та методів роботи з яких складається профілактична програма (n=21).

Результати, які ми отримали з даного опитування, дають нам підстави розробити та надати рекомендації з впровадження у ЗЗСО розробленої спільно із соціальним педагогом закладу програми соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків та запропонувати її фахівцям, які практикують окремі заходи, або ж поєднання втручання.

На другому етапі констатувального експерименту, спираючись на представлений теоретичний матеріал першого розділу магістерської роботи та на результати опитування фахівців Луцької міської громади, нами було проведено опитування учнів підліткового віку, спрямоване на виявлення рівня проявів булінгу серед них.

Таке дослідження показало наявність проблеми булінгу. Для діагностики рівня проявів булінгу серед підлітків нами був розроблений опитувальник (додаток В). Ми обрали метод анкетування, бо він є точним та швидким способом для діагностики та отримання інформації. Наше анкетування складалося з трьох блоків, де перший блок містив у собі питання «соціально-демографічних характеристик», другий блок був спрямований на саму проблему булінгу, третій блок був відведений заходам протидії булінгу у закладі освіти.

Респондентами стали 30 учнів віком 12-14 років (7-8 класи) Луцького ліцею №10 та Луцької гімназії №19. Із них: 16 дівчат, 14 хлопців. Дослідження було проведене в умовах військового стану, тож опитування відбувалося за допомогою сервісу Google Forms (із допомогою у розсилці гугл-форм соціальних педагогів вищезазначених ЗЗСО). Усі учні отримали на сервісі Viber/електронні пошти посилання на анкету. Опитування проводилося анонімно, дані щодо електронних адрес учасників, які заповнювали анкети, не збиралися.

На перше запитання «Чи знаєте Ви, що таке булінг?» більшість респондентів (15 осіб) зазначили відповідь «Важко відповісти». Відповідь «Ні» обрали (8 осіб), «Так» обрали лише (7 осіб). (див. рис. 2.9)

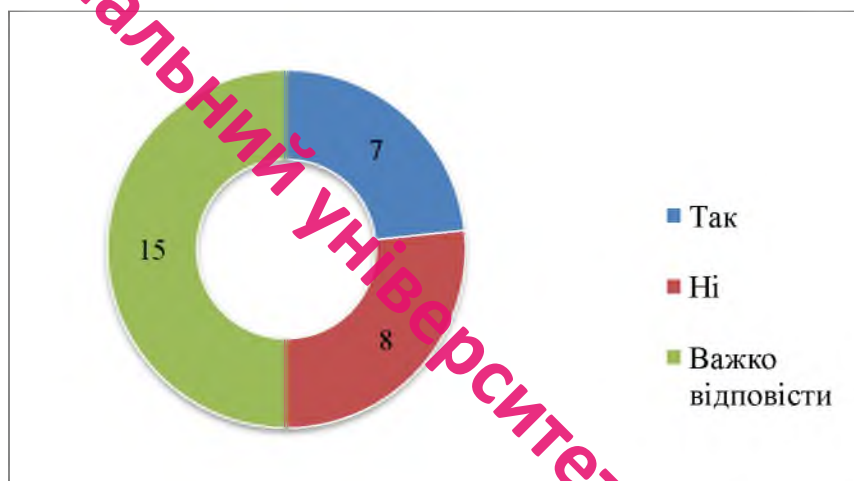

Рис.2.9. Розподіл відповідей на запитання «Чи знаєте Ви, що таке булінг?» (n=30)

При цьому на питання «Як ви розумієте поняття булінгу?» більшість учнів співвідносять поняття булінгу з видами булінгу (14 осіб) та розуміють булінг як «завдання шкоди іншим» (9 осіб). Менша частина знає, що ці дії є навмисними та повторюваними» (5 осіб). До «іншого» (2 осіб) віднесли «агресивну поведінку» та «образу один одного через неповноцінність».

Також більшість респондентів (25 осіб) вказали що вони зазнавали приниження з боку однолітків, про що свідчать дані (див. рис. 2.10).

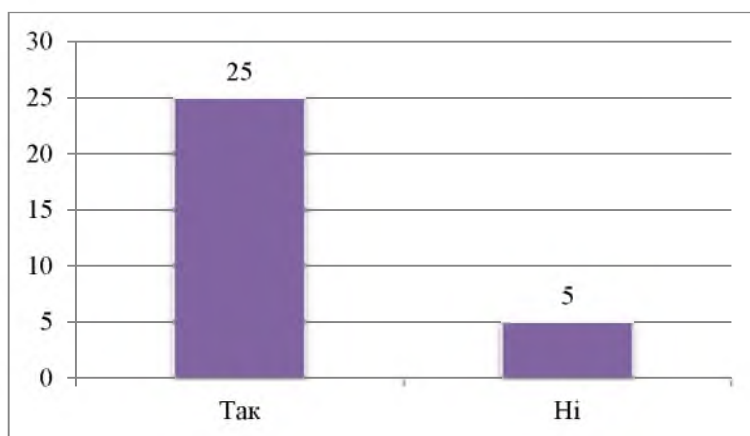

Рис. 2.10. Розподіл відповідей на запитання «Чи зазнавали Ви приниження в школі?» (n=30)

Серед видів булінгу респонденти обрали ті, які переважають на сьогоднішній день: психологічний, фізичний та кібербулінг. Респонденти відповіли, що наразі вони частіше стикаються з кібербулінгом, де зазнають приниження на просторах інтернету та у класних чатах, про що й свідчать отримані результати (див. рис. 2.11).

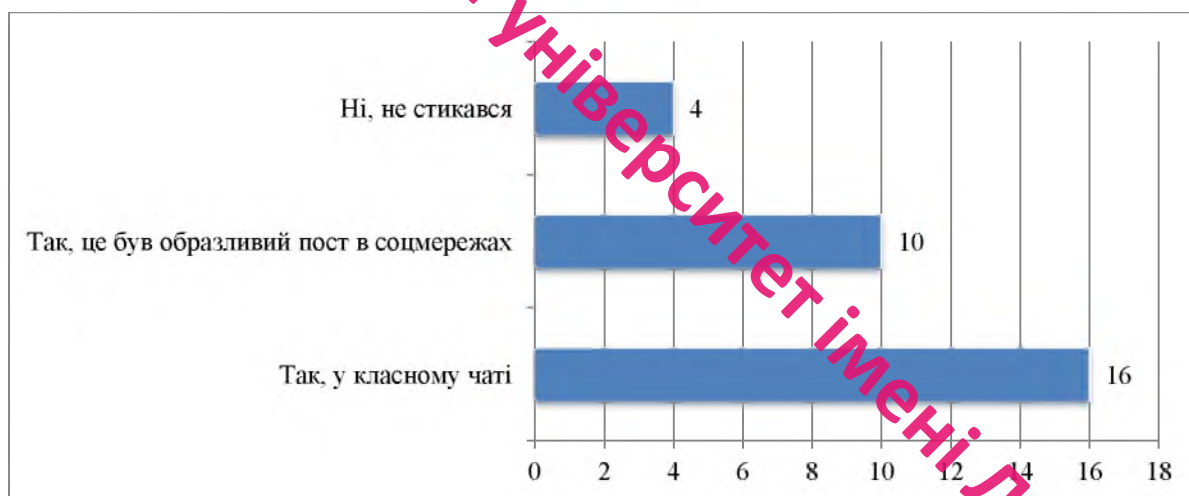

Рис. 2.11. Розподіл відповідей на запитання «Чи стикались Ви з кібербулінгом?» (n=30)

На думку опитаних учнів, причинами, через які їхні однолітки можуть стати жертвами знущань, є соціальні характеристики підлітка, психологічні проблеми булера, недоліки у вихованні. Найчастіше жертвами знущань стають ті учні, котрі відрізняються від інших психологічно чи фізично, а булерами найчастіше стають група однолітків.

Третій блок анкетування стосувався заходів щодо протидії булінгу у закладах загальної середньої освіти. Найбільш дієвими у роботі з підлітками, на думку респондентів, є такі методи та форми роботи: тренінгове заняття, відеоперегляди, інформаційні повідомлення, розгляд проблемних ситуацій (кейс-стаді), тематичний день. Серед менш ефективних: виховна година, бесіда, квест, медіа-контент (рис. 2.12).

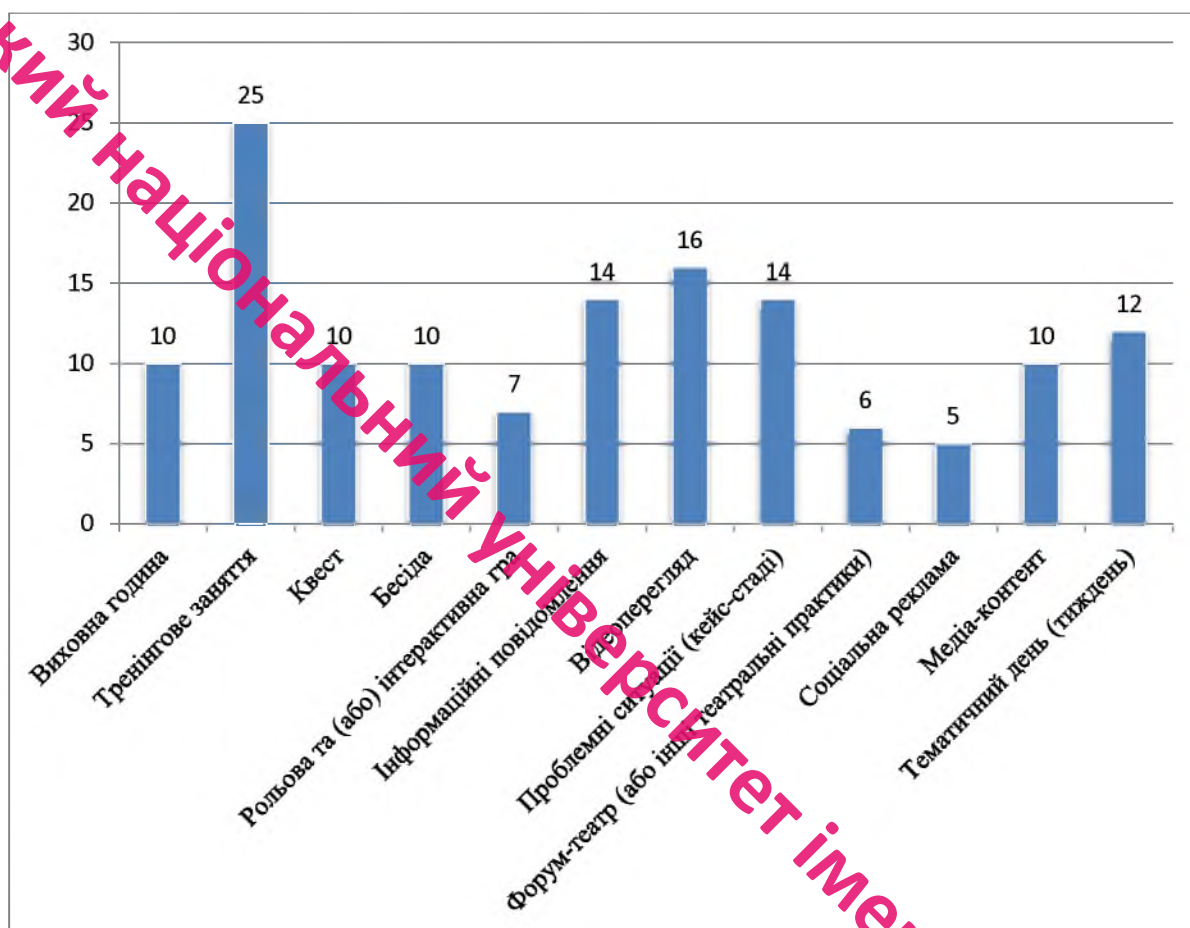

Рис. 2.12. Розподіл відповідей респондентів щодо найдієвіших форм та методів роботи з профілактики булінгу (n=30)

На запитання «Як ви думаєте, кого обов'язково потрібно залучати до протидії булінгу?», підлітки відповіли, що в першу чергу потрібно залучати соціального педагога або шкільного практичного психолога, інших педагогічних працівників ліцею, учнів, батьків. Менше половини учнів відмітили директора ліцею. Менша частина вважає, що залучати потрібно й інший персонал школи, зокрема поліцейських служби освітньої безпеки.

Отже, можна сказати, що проблема булінгу є актуальною, про що свідчать дані статистичних досліджень щодо булінгу та відповіді респондентів. Виходячи із результатів анкетування респондентів, можемо зробити такі висновки: в КЗЗСО протягом навчального року мають проводитися різноманітні заходи щодо профілактики булінгу, що має бути відображено у програмі (планові заходи), спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладах освіти. Відповідальність за проведення подібних заходів покладається на адміністрацію закладу, до якої можуть бути залучені й інші фахівці – ювенальна поліція, поліція освітньої безпеки, громадські організації тощо. Для того, щоб заходи були ефективними, респонденти пропонують залучати всі сторони освітнього процесу та інших фахівців для комплексного вирішення проблеми. Для профілактичних заходів необхідно залучити психолога, соціального педагога, батьків, вчителів та учнів закладу загальної середньої освіти.

2.2 Розробка та рекомендації щодо впровадження програми соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків «Освітній заклад миру»

На наступному етапі дослідницької роботи із метою попередження підліткового булінгу у закладі загальної середньої освіти ми спільно з психологічною службою Луцького ліцею №10 взяли участь у розробці програми соціально-педагогічної профілактики (Додаток В).

За результатами попереднього дослідження ми дізналися, що напоширенішими та найефективнішими формами та методами профілактики булінгу серед підлітків є тренінгові заняття, інформаційні повідомлення, тематичні заходи, медіа-контент, кейс-стаді, групова робота, інтерактивні та настільні ігри, заходи із залученими фахівцями. Саме ці форми роботи й були покладені в основу програми «Освітній заклад миру».

Метою програми є поінформувати підлітків про булінг, його причини та наслідки для особистості; навчити учасників програми вирішувати конфлікти

мирним шляхом, опрацювати практичні методи та конструктивні способи протидії булінгу серед підлітків.

Завдання програми:

- сприяння профілактиці порушень поведінки учнів;
- сформувати розуміння безпечного освітнього середовища;
- формування вмінь та навичок в учасників освітнього процесу вирішувати конфлікти ненасильницьким шляхом;
- удосконалювати практичні навички протидії булінгу;
- навчити ефективним способам та методам протидії булінгу серед підлітків.

Розробці програми соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків «Освітній заклад миру» передували три етапи:

Підготовчий етап: проведення первинної діагностики ризику виникнення булінгу; здійснення аналізу соціально-педагогічної літератури та існуючих програм з профілактики булінгу серед підлітків; визначення найбільш ефективних методів та засобів за превенцією булінгу в освітньому закладі.

Організаційний етап: проведення заходів, спрямованих на підвищення психологічної та правової грамотності з питань булінгу в учасників освітнього процесу; моделювання особистості підлітка, зацікавленого у саморозвитку, самовихованні, самовдосконаленні, мотивованого на активну діяльність, продуктивну взаємодію та співпрацю з іншими людьми; організація сприятливого освітнього простору, що сприяє об'єднанню підлітків та задоволенню їх потреб.

Заклучний етап: аналіз проведеної профілактичної роботи; проведення вторинної діагностики ризику виникнення булінгу; формулювання основних висновків та планування змісту програми на наступний навчальний рік.

Цільовою аудиторією програми мали бути підлітки віком від 10-14 років, їхні батьки, вчителі, соціальний педагог, психолог, залучені фахівці, адміністрація закладу освіти.

Програма має складатися мінімум із семи занять. Тривалість кожного заняття – 60 хвилин, з періодичністю проведення один раз на тиждень.

Проведення заняття здійснюється у позаурочний час.

Здовач вищої освіти був залучений до розроблення змістового наповнення цієї програми. Частково ця програма апробовувалася нами під час проходження виробничих практик у Луцькому ліцеї №10, однак значну частину зустрічей із підлітками проводили працівники психологічної служби цього ЗЗСО. Тому, це стало обмеженням у нашому емпіричному дослідженні, що не дозволило особисто нам перевірити дієвість всіх напрацювань.

При впровадженні даної програми (за відгуками соціального педагога і власними спостереженнями) ми спостерігали:

- підвищення рівня соціальної активності підлітків, зростання загальної й комунікативної культури, соціально-відповідальної поведінки підлітків;
- зниження рівня ризику виникнення булінгу в закладі освіти;
- формування гармонійного психологічного клімату в підлітковому колективі, зниження емоційної напруги серед підлітків, підвищення впевненості в собі;
- виявлення позитивної мотивації до мирного врегулювання конфліктів та формування відновної культури в закладі освіти.

Також ми брали участь у розробці календарного плану заходів для соціального педагога щодо протидії булінгу в закладі загальної середньої освіти, реалізація якого може бути з нового навчального року.

Таблиця 2.6

**Календарний робочий план програми соціально-педагогічної
профілактики булінгу серед підлітків «Освітній заклад миру» з
практичними заходами для соціального педагога**

№	Назва заходу	Категорія учасників	Дата проведення	Відповідальні
1	Інтерактивне заняття «Профілактика булінгу в учнівському колективі»	учні 5-6-х класів	жовтень	соціальний педагог
2	Круглий стіл для педагогічного колективу «Булінг в наших реаліях сьогодні»	педагогічний колектив	жовтень	практичний психолог, соціальний педагог
3	Класні години «Як розв'язувати конфліктні ситуації»	учні 5, 6, 7, 8-х класів	листопад	класні керівники
4	Анкетування учнів щодо виявлення причин булінгу	учні 6–7-х класів	листопад	соціальний педагог, психолог
5	Тренінг толерантності	учні 7-х класів	грудень	соціальний педагог
6	Батьківські збори «Попередження насильства в сім'ї та закладі загальної середньої освіти»	батьки учнів 7-х класів	грудень	соціальний педагог
7	Відеолекторій «Скажемо булінгу НІ»	учні 7-8-х класів	грудень	соціальний педагог, психолог
8	Заходи до Дня безпечного Інтернету: інтерактивне заняття «Безпечний Інтернет та соціальні мережі»; перегляд відеоматеріалів «Як захистити себе в Інтернеті»	здобувачі освіти	березень	соціально психологічна служба
9	Проведення заходів в рамках тематичного тижня «Тиждень дитячих мрій та добрих справ»	здобувачі освіти	березень	соціально-психологічна служба, служба освітньої безпеки
10	Створення безпечного освітнього простору, формування позитивного мікроклімату та толерантної міжособистісної взаємодії в ході годин спілкування, тренінгових занять	здобувачі освіти	упродовж року	соціально-психологічна служба
11	Діагностика стану психологічного клімату групи	здобувачі освіти	упродовж року	соціально-психологічна служба
12	Просвітницько-профілактична настільна карткова гра «Рожеві окуляри» з попередження торгівлі	учні 6-7х класів	травень	соціальний педагог

№	Назва заходу	Категорія учасників	Дата проведення	Відповідальні
	людьми			
13	Індивідуальні консультації педагогічного колективу ліцею щодо застосування інструментів медіації під час вирішення внутрішньошкільних конфліктів	педагоги	на запит	медіатор
14	Участь педагогічних працівників ЗЗСО в практичних семінарах, вебінарах, майстер-класах, тренінгах з питань протидії булінгу та кібербулінгу (в тому числі онлайн)	педагоги	травень	залучені фахівці
15	Перегляд відеофільмів, соціальних відеороликів з питань булінгу в учнівському середовищі із подальшим обговоренням проблемних ситуацій на виховних годинах	учні 1-11 класів	протягом 2025/2026 навчального року	соціально-психологічна служба
16	Зустріч із поліійськими офіцерами служби освітньої безпеки.	учні 6, 7, 8-х класів	квітень	психологічна служба, класні керівники
17	Психологічна гра «Методи арт-терапії: вивчення літературних творів, ілюстрація, інсценування. Моделювання альтернативного варіанту розвитку подій».	учні 6 класів	травень-квітень	соціально-психологічна служба
18	Комплекс занять «Профілактика булінгу. Як не стати жертвою».	учні 5-7 класи	квітень - травень	соціально-психологічна служба

Формами роботи є інформаційні повідомлення, інтерактивні ігри, психологічні ігри, інтерактивні вправи, робота в парах, робота в групах, арттерапія, візуалізація, дискусії, обговорення, рефлексія.

Проаналізуємо структуру занять (більш детально зміст занять за програмою поданий нами в додатку Д нашого магістерського дослідження).

Заняття перше «Знайомство». Його метою є налаштувати групу на ефективну роботу в рамках теми тренінгу, пояснити цілі та завдання тренінгу, виявити специфіку тренінгу і очікування учасників, встановити зворотний зв'язок між командою тренерів і групою. Складається з таких вправ:

1. Вправа «Визначення очікувань учасників» (5 хв.)

2. Правила роботи (3 хв)
3. Вправа «Візитна картка» (10 хв)
4. Перегляд мультфільму «Крихітка Мері». Обговорення(15 хв)
5. Гра «Школа дружби» (15 хв)
6. Вправа «Ми з тобою схожі!»(10хв)
7. Рефлексія заняття (2 хв)

Заняття друге має назву «Конфлікт», мета якого – ознайомити учасників із поняттям «конфлікт», складається:

1. Групової дискусії «Конфлікти у закладі загальної середньої освіти» (15 хв)
2. Вправи «Тиск» (10 хв)
3. Вправи «Асоціації» (10 хв)
4. Міні-лекції «Що таке конфлікт?» (10хв)
5. Вправи «Подарунок» (10 хв)
6. Рефлексії заняття (5хв)

Заняття третє має назву «Самопізнання». Самопізнання – процес вивчення та пізнання самого себе, своїх індивідуальних особливостей. Мета: формування навичок самоаналізу, розуміння мотивів поведінки оточуючих; навчити учнів знаходити вихід із складних ситуацій, долати неприємні почуття; сприяти формуванню позитивної самооцінки та усвідомлення унікальності особистості кожної людини.

Заняття складається з:

1. Вправи-руханки «Телетайп» (5хв)
2. Вправи «Автопортрет» (20 хв)
3. Розминки «Космічна швидкість» (5 хв)
4. Вправи «Я» очима інших «Я» (10хв)
5. Інформаційного блоку «Мої переваги й вади» (5 хв)
6. Вправи «Моє ім'я» (10 хв)
7. Рефлексії (5хв)

Заняття четверте має назву «Булінг». Основною метою є: сформувати у підлітків уявлення про булінг та його прояви; повідомити про способи

боротьби з булінгом; напрацювати навички подолання булінгу та комунікування в складних ситуаціях. Занаття включає в себе:

1. Перегляд мультфільму «Жив собі чорний кіт» (5 хв.)
2. Обговорення мультфільму (6 хв.)
3. Мозковий штурм (20 хв.)
4. Практичне опрацювання історій «Булінг в підлітковому середовищі» (15 хв.)
5. Перегляд відео «Камінь – ножиці – папір» (5 хв.)
6. Вправа «Ми творимо» (5 хв)
7. Рефлексія заняття (4 хв)

Заняття п'яте «Толерантність». Мета: формування толерантності, терпимості, шанобливого ставлення до людей. Заняття складається із:

1. Вправа-руханка «Впусти в коло» (5 хв)
2. Вправа «Розвиток позитивного погляду на світ, інших людей і себе» (20 хв)
3. Вправа «Скелелаз» (10 хв)
4. Вправа «Ти мені подобається тим...» (10хв)
5. Вправа «Готель» (10 хв)
6. Рефлексія заняття (5 хв)

Заняття шосте має назву «Ефективна комунікація». Основана мета: показати учасникам тренінгу актуальність проблеми комунікації у підлітковому середовищі. Заняття складається:

1. Вправа «Яка риса мого характеру допомагає спілкуванню» (10 хв)
2. Вправа-енергізатор «Привіт, друже» (10 хв)
3. Вправа «Алфавіт» (15 хв)
4. Тест «Чи вмієте ви слухати?» (10 хв)
5. Вправа «Карусель» (10 хв)
6. Вправа «Компліменти» (5хв)

Заняття сьоме «Відповідальність» є завершальним. Під час нього відбувається підбиття підсумків роботи, отримання зворотного зв'язку; формування контролю за поведінкою, розвиток відповідальності за свої дії. Воно складається з:

1. Вправи арттерапевтичного спрямування «Права та обов'язки» (15хв)
2. Інформаційного повідомлення «Відповідальність неповнолітніх» (5 хв)
3. Вправи «Скриньки порушень» (5 хв)
4. Вправи «Хто може допомогти в захисті твоїх прав?» (5 хв)
5. Вправи-арт «Моє розуміння контролю за емоціями» (10 хв)
6. Вправи «Малюнок ресурсів нашої групи» (10 хв)
7. Вправи «Мої враження» (5хв)
8. Вправи «Побажання» (5 хв)

Очікуваними результатами програми є підвищення рівня соціальної активності, загальної культури, комунікативної культури, соціально-відповідальної поведінки підлітків; зниження рівня ризику виникнення булінгу в закладі освіти; формування гармонійного психологічного клімату в підлітковому колективі; зниження емоційної напруги серед підлітків, підвищення впевненості в собі; виявлення позитивної мотивації до мирного врегулювання конфліктів та формування відновної культури в закладі освіти.

Також ми взяли участь у розробці рекомендаційних матеріалів (додаток Е) для представників педагогічного колективу щодо роботи за напрямом «Виявлення та запобігання проявів булінгу серед учнівської молоді в умовах воєнного стану» та рекомендації для батьків «Як запобігти булінгу» (дод. Ж).

Експериментальне впровадження розробленої програми соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти планувалося здійснюватися на базі Луцького ліцею №10, упродовж цього навчального року, але військові події пригальмували цей процес. Соціальним педагогом КЗЗСО у 2025-2026 н.р. розпочато впровадження програми та запропонованих заходів із розробленого календарного плану.

Водночас в процесі проходження виробничих практик в Луцькому ліцеї №10, нами, спільно із фахівцями психологічної служби були напрацьовані примірні рекомендації щодо впровадження програми соціально-педагогічної

профілактики булінгу серед підлітків «Освітній заклад миру». Основні з них ми представимо в тексті магістерського дослідження.

Методологія тренінгових занять за програмою соціально-педагогічної профілактики булінгу «Освітній заклад миру» базується на когнітивно-поведінковому підході. Одним із фундаментальних принципів цього підходу є погляд на те, що поведінка людини визначається як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. У поведінковому підході важливу роль відіграє розвиток необхідних поведінкових навичок. Водночас наголошується на значущості таких стійких характеристик особистості, як мотивація, установка, переконання, для формування певного типу поведінки. На цій основі соціально-педагогічна програма профілактики булінгу «Освітній заклад миру» реалізує фундаментальні методологічні принципи зміни поведінки, передбачаючи, що просвітницька програма має містити три компоненти: інформаційний, мотиваційний, поведінковий.

Рис. 2.13. Компоненти програми щодо зміни поведінки особистості

Інформація про булінг, його наслідки, особливості поведінки булерів та жертв, розвиток і толерантність до неконфліктної поведінки є передумовами для зниження поведінкового ризику. Стимули до змін визначають індивідуальну поведінку, яка ґрунтуватиметься на отриманій інформації про ризику булінгу (жертви та кривдники) та методи запобігання. Поведінкові навички, розроблені в різних ситуаціях, є останнім елементом, необхідним для впровадження інформації та мотивації в позитивну зміну поведінки.

Інформація та мотивація можуть призвести до більш простих змін у поведінці, таких як зменшення агресії, конфліктів і здатності захищати себе. Навчання має вирішальне значення для розвитку навичок поведінки. Важливість цих поведінкових компонентів зростає, коли велика частина відповідальності за благополуччя підлітка і його ставлення до нього лягає на плечі батьків і вчителів навчальних закладів. Адже від дій чи бездіяльності щодо інформування дітей про булінг та ризики, з якими можуть зіткнутися підлітки, залежить право дитини на самовизначення в житті, її позиція та поведінка щодо власного благополуччя. Інформаційний компонент містить дидактичні матеріали (презентації, плакати, брошури). Для реалізації цього компонента в нашій тренінговій програмі використовують відеофільми.

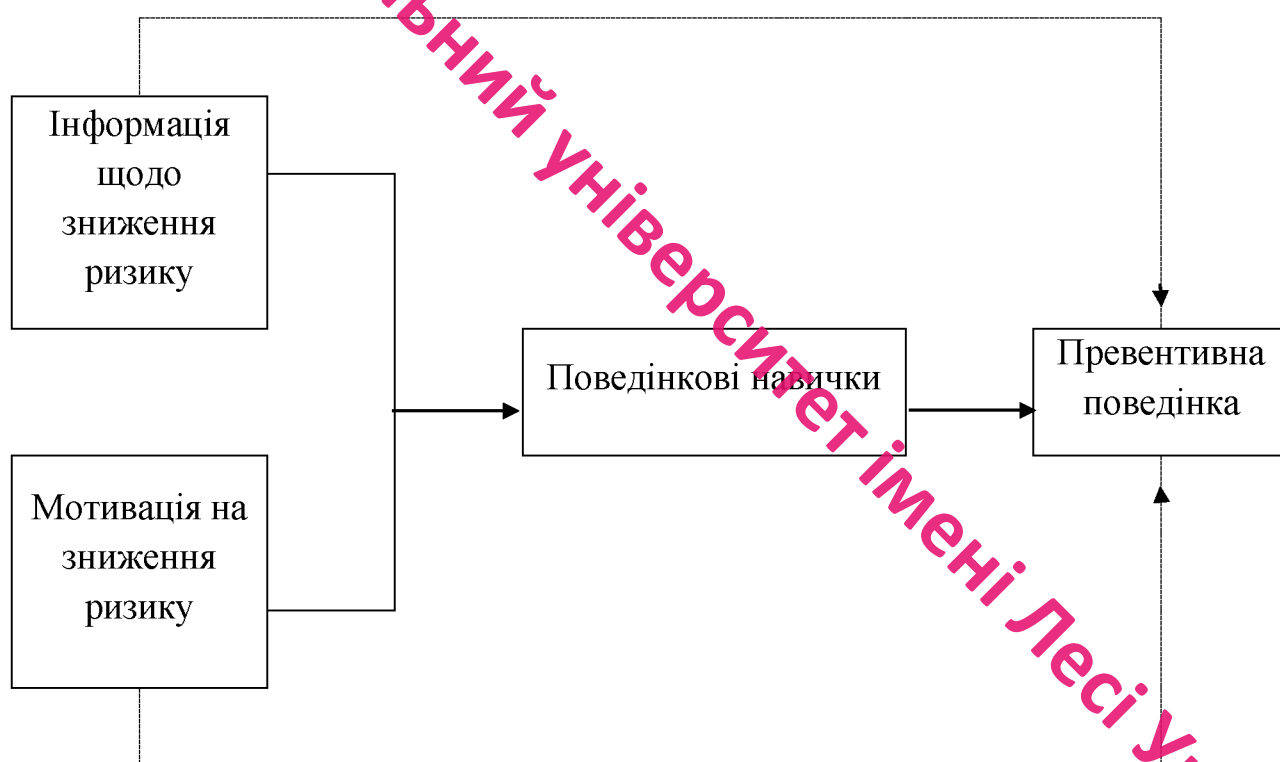

Рис. 2.14. Складові чинники позитивної зміни в поведінці особистості [30]

Мотиваційний компонент містить вправи, спрямовані на усвідомлення власного ризику, підвищення мотивації та впевненості у своїх силах, спрямовує на активне застосування на практиці отриманих знань. Такі вправи покликані спонукати учасників до зниження чи виключення ризиків зі своєї

поведінки. Мотиваційний компонент програми підвищує готовність учасників до змін та посилює наміри щодо зміни поведінки.

Поведінковий компонент містить інструменти вироблення навичок безпечної поведінки, такі як різноманітні вправи та рольові ігри з вироблення ефективної комунікації між підлітками в закладі загальної середньої освіти.

Для проведення занять з дітьми на тему булінгу можна застосовувати:

- програми, розміщені у базі програм, проєктів для профілактики правопорушень серед неповнолітніх за посиланням: <https://iccjc.org.ua>.
- освітні серіали на порталі «Дія»: <https://osvita.diia.gov.ua/courses>;
- інформацію з попередження булінгу на сайті: <https://www.stopbullying.com.ua>.

Для проведення занять з дітьми на тему кібербулінгу стануть у нагоді:

- освітні серіали на платформі «Дія» (наприклад, «Про кібербулінг для підлітків»: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/cyberbullying>; «Персональні дані»: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/personaldata>; «Кіберняні»: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/cybernani> тощо);
- онлайн-курси (наприклад, «Very Verified: онлайн-курс з медіаграмотності»: <https://verified.ed-era.com/ua#rec129945142>; «Основи інформаційної кібербезпеки»: <https://courses.prometheus.org.ua/courses>; «Кіберпростір та кібербезпека» (<https://rise.articulate.com/share/--FNb>) тощо);
- навчальні та освітні відео (наприклад, «П'ятихвилинка медіаграмотності»: <https://www.youtube.com/watch?v=tMQudmWzUf8>);
- ігри та онлайн-ігри (наприклад, «Про Інтернет»: <http://www.prointernet.in.ua/about>; «Медіазнайко»: <https://www.aup.com.ua/Game/index.html>);
- матеріали інформаційно-освітньої кампанії #Stop_sexting (<https://stop-sexting.in.ua/about/>);

Проаналізуємо деякі з ефективних, на нашу думку, форм роботи з дітьми та підлітками в контексті нашого магістерського дослідження.

Існують три форми проведення просвітницько-профілактичної роботи з підлітками, кожна з яких має свої переваги та недоліки.

Пасивні форми – форми взаємодії учасників і ведучого, в якій ведучий є основною дійовою особою заняття, а учасники є лише слухачами. Класичним прикладом пасивної форми взаємодії з групою є лекція.

Недоліками пасивних форм взаємодії з аудиторією є обмежені можливості для отримання від аудиторії зворотного зв'язку (неможливість поставити запитання, визначити, як вас зрозуміли, чи вдалося вам досягти поставленої мети); низький рівень уваги впродовж зустрічі (підлітки, зазвичай, втрачають увагу через 15-20 хв. після того, як лекція почалася); низький рівень сприйняття та запам'ятовування почутого, особливо якщо інформація для підлітків була новою і не використовувалась жодна наочність (прикладом наочності, що підвищує ефективність роботи, є плакати, буклети, презентації, відео). Однак, незважаючи на це, пасивні форми мають деякі переваги. По-перше, це відносно проста підготовка ведучого до заняття. По-друге, саме пасивний метод дозволяє подати найбільшу кількість матеріалу в обмежених часових умовах. По-третє, є можливість охопити велику кількість учасників за одну зустріч.

Активні форми – це форми взаємодії учасників і ведучого, де учасники активно залучені до процесу заняття. Кожен учасник у процесі може поставити запитання, активно взаємодіяти з ведучим. Прикладами активних форм є: бесіда; відеолекторій (поєднання відеоперегляду та обговорення побаченого); дискусія (групове обговорення)

Активні форми вважаються більш ефективними, ніж пасивні, проте менш ефективними, ніж інтерактивні форми організації просвітницько-профілактичної роботи з учнями.

Інтерактивні форми – це форми, в межах яких учасники взаємодіють не лише з ведучими, а й між собою, один з одним, обмінюючись думками, успішним досвідом, напрацьовуючи правильні та безпечні стратегії поведінки тощо. Прикладом цього методу є тренінгове заняття, де ведучий

може чергувати ігрову форму навчання, міні-лекції, дискусії, використання відео, обговорення

Важливо до профілактичних заходів залучати міждисциплінарну команду. Наявність різноманітних фахівців дозволяє виробити максимально точну експертну оцінку конфліктній ситуації, запропонувати великий вибір послуг і успішно долати виникаючі міжвідомчі бар'єри. Команда, застосовуючи інтерактивний підхід, може вступати у взаємодію з іншими службами або передавати їм роль лідера в наданні цільових послуг.

Незважаючи на певні особливості, міждисциплінарні команди створюються і будують свою роботу за принципами:

- членства (членом групи вважається професіонал, незалежно від того, чи є робота в команді його основною діяльністю);
- інтеграції (групу складають представники різних професій, чий знання і професійний досвід покликані допомогти в досягненні єдиної мети);
- колективної відповідальності (кожен учасник роботи групи професійно відповідальний за власні та групові рішення) [21].

Важливо, щоб усі зацікавлені сторони чітко розуміли потребу в систематичності процесу змін і не піддавалися бажанню діяти швидко і всупереч планам у відповідь на зовнішню критику.

Застосування відновних практик які мають потужний соціально-педагогічний потенціал. До відновних практик в закладах загальної середньої освіти належить медіація [28; 51]. Оскільки сьогодні в більшості випадків саме школа має стабільний вплив на життя підлітків, працівники освіти починають розуміти, що для загального блага їхнім обов'язком є озороїти учнів знаннями й навичками, необхідними для виховання відповідальних та соціально активних громадян. Однією з таких новацій є впровадження відновних практик у навчально-виховний процес.

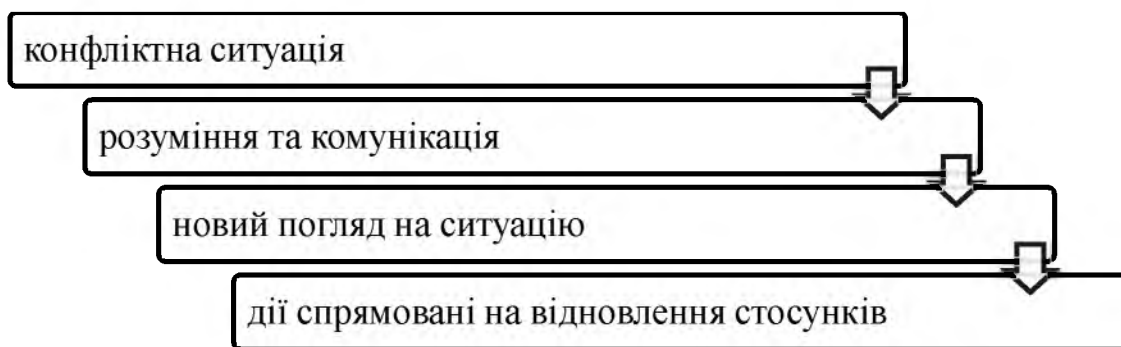

Рис.2.15 Модель реагування на конфлікт у контексті відновлювальної культури

Впровадження відновного підходу в закладах освіти спрямовано на:

- вирішення конфліктів між учасниками освітнього процесу без застосування маніпуляцій або сили;
- відновлення позитивного емоційного та психологічного стану;
- усвідомлення відповідальності за скоєний вчинок, відповідну конфліктну ситуацію;
- взаєморозуміння та відновлення відносин між сторонами конфлікту;
- поліпшення атмосфери в навчальному закладі [28].

Висновки до другого розділу

Цей розділ нашої магістерської роботи присвячений діагностиці стану проблеми булінгу серед підлітків, їхнього відношення до даного явища, Розроблено та апробовано опитувальник для фахівців психологічних служб КЗЗСО Луцької міської громади, в якому взяли участь 21 респондент. Цільовою аудиторією анкетування «Булінг в шкільному середовищі» серед підлітків були 30 учнів віком 12-14 років, 7-8 класи, Луцьких ліцеїв №10 та №19. Результати цього дослідження стану профілактики булінгу серед підлітків ЗЗСО Луцької міської громади показало, що проблема булінгу залишається актуальною.

До найпоширеніших форм булінгу самі учні віднесли психологічний, фізичний та кібербулінг. Фахівці вважають що найбільш вираженими

причинами вчинення булінгу серед підлітків є прагнення до самоствердження й підвищення власної самооцінки за рахунок дискредитації жертви в очах однолітків, особисті психологічні проблеми особистості підлітка, загальне зниження рівня культури спілкування в суспільстві, зниження рівня культури спілкування через гаджетизацію та (або) специфіку комунікації у онлайн-мережі, відсутність предметного дозвілля.

Опираючись на результати нашого дослідження, ми з'ясували що більшість фахівців у своїй роботі практикують лише разові профілактичні заходи, менша кількість респондентів відповіли, що у них діє розроблена тематична програма заходів (план заходів), найменша кількість використовують у своїй роботі розроблену іншими програму заходів. Результати які ми отримали з даного опитування дали нам підстави взяти участь у розробці профілактичної програми заходів «Освітній заклад миру». За основу ми взяли досвід зарубіжних дослідників, які досліджували дану проблематику. Досвід інших країн показує що саме профілактичні програми дають результати щодо попередження та зменшення проявів булінгу у закладах загальної середньої освіти. Запропонували загальні рекомендації для працівників закладу освіти та для батьків учнів у випадках булінгу.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі на основі аналізу науково-методичних джерел було: охарактеризовано булінг у підлітковому середовищі як соціально-педагогічну проблему та прояв соціального відхилення в учнівській молоді; здійснено аналіз нормативно-правового забезпечення профілактики булінгу; проаналізовано зміст, форми та методи соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків; досліджено стан соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти Луцької міської громади; взята участь у розробці програми соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків.

Визначено, що булінг – це умисні, прямі чи опосередковані, найчастіше систематичні протиправні дії учнів закладу освіти, спрямовані проти іншого учня (учнів) проти його (їх) волі, що виражається у формі фізичного, психологічного, економічного, сексуального впливу чи за допомогою цифрових технологій, що обмежує свободу вираження поглядів або дії, наслідком яких є порушення прав та безпечне навчання, повагу, честь, гідність, власність, здоров'я чи життя учня (учнів). «Булінг» визначається нами як: процес тривалого психічного та/або фізичного насильства з боку однієї людини або групи по відношенню до іншої, яка не здатна або немає можливості захистити себе сама в конкретній ситуації.

Булінг залишається серйозною проблемою сучасної системи освіти. Як правило, повністю усунути це явище неможливо. Булінг найчастіше відбувається в підлітковому віці. Підлітки, які потерпають від булінгу, можуть мати проблеми зі здоров'ям, заниженою самооцінкою, низькою успішністю є ризик виникнення та розвитку нервово-психічних та поведінкових розладів. Профілактика девіантної поведінки є одним із пріоритетних напрямів діяльності соціальної педагога у ЗЗСО. Своєчасна превенція булінгу знизить ризик розвитку девіацій у підлітків.

2. Проаналізувавши нормативно-правову базу можна сказати, що існує чимало міжнародних та вітчизняних правових документів, що направлені на

подолання насильства та захист дітей. Профілактика булінгу у ЗЗСО регулюється низкою законодавчих та нормативно-правових документів: Конвенцією ООН Про права дитини; ЗУ «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту». З прийняттям у 2018 р. ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», який набув чинності 19 січня 2019 року, на законодавчому рівні закріплено поняття «булінг» та передбачено адміністративну відповідальність за цькування. Наказ МОН України від 26.02.2020 № 293 «Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти». Лист МОН України від 14. 08. 2020 року №1/9-436 «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження протидії булінгу (цькуванню)» 26 січня 2020 року було внесено зміни та доповнення до ЗУ «Про охорону дитинства», а саме було введено окрему статтю про захист дітей, які постраждали від збройного конфлікту..

3. У роботі ми виходили з того, що соціально-педагогічна профілактика – комплекс державних, громадських, соціально-медичних та організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, що викликають різноманітні соціальні відхилення негативного характеру та інші суспільно-небезпечні прояви в поведінці. При впровадженні заходів з протидії булінгу застосовуються різноманітні методи та форми роботи – консультації, бесіди, виховні години, дискусія, тренінг, створення постерів, інтерактивні ігри, перегляд відеофільмів. Також можуть бути застосовані такі інструменти як група підтримки, метод розділеної участі. Аналіз закордонного досвіду профілактики булінгу серед дітей показав, що в США, Канаді, Великобританії, Норвегії та ін. країнах успішно реалізуються і функціонують комплексні та багаторівневі профілактичні програми. У вітчизняній соціально-педагогічній практиці до цього часу розроблено ряд антибулінгових програм і заходів, рекомендованих МОН України, але,

порівнявши закордонний та вітчизняний досвід, можемо зазначити, що вітчизняна школа потребує розроблення й впровадження дієвих програм профілактики булінгу з орієнтацією на різні її види та рівні.

4. У нашому дослідженні ми аналізували стан розповсюдження булінгу та його профілактики серед підлітків у КЗЗСО Луцької міської громади. Опитані фахівці психологічних служб ЗЗСО вважають, що булінг – актуальна проблема як для усіх закладів освіти громади, так і для тих, в яких працюють саме вони. Згідно результатів опитування, найпоширенішими видами насильства серед учнів є психологічне та кібербулінг.

У ході нашого дослідження, ми з'ясували що більшість фахівців практикують у своїй діяльності лише разові профілактичні заходи, тому це дало нам підстави долучитися до розробки програми профілактики булінгу «Освітній заклад миру». На основі аналізу даних, які ми отримали в ході констатуючого експерименту нами було виявлено, що опитані здобувачі освіти знайомі з поняттям булінгу, формами його прояву; знають до кого звертатися, якщо булінг застосовується до них, або вони є свідками булінгу/цькування інших учнів. Проте, відповіді значної частки здобувачів (а саме: відсутність уявлень щодо явища булінгу/цькування; відсутність знань до кого можна звертатися по допомогу з цією проблемою; бездіяльність у випадках, коли вони були свідками булінгу/цькування тощо) свідчать про необхідність організації роботи щодо соціально-педагогічної профілактики булінгу/цькування в учнівському середовищі.

На думку фахівців найбільш вираженими причинами вчинення булінгу є прагнення до самоствердження й підвищення власної самооцінки за рахунок дискредитації жертви в очах однолітків, особисті психологічні проблеми особистості підлітка, загальне зниження культури спілкування в суспільстві, зниження культури спілкування через гаджитизацію та специфіку спілкування у онлайн-мережі, відсутність предметного дозволля.

5. Профілактична програма «Освітній заклад миру», до розробки якої ми залучались в процесі проходження виробничих практик, сприятиме

підвищенню рівня соціальної активності підлітків, зростанню загальної й комунікативної культури, соціально-відповідальної поведінки підлітків, формування гармонійного психологічного клімату в підлітковому колективі, зниження емоційної напруги серед підлітків, підвищення впевненості в собі, виявлення позитивної мотивації до мирного врегулювання конфліктів. В основу програми було покладено активні та інтерактивні форми та методи профілактики булінгу (тренінгові заняття, тематичні заходи, кейс-стаді, інтерактивні та настільні ігри тощо).

6. За результатами дослідження було представлено орієнтовні рекомендації стосовно попередження та профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти. Запропоновано також загальні рекомендації щодо впровадження програми для працівників закладу освіти та для батьків учнів у випадках булінгу.

Отже, проаналізувавши виконану роботу, можна дійти висновку, що розроблені та впроваджені програми (плани заходів) соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в ЗЗСО є ефективним і дієвим засобом як запобігання, так і подолання проблеми булінгу у підлітковому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Булінг і мобінг: причини розвитку і шляхи профілактики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Право*. 2018. №4. С. 5-12.
2. Андрєєнкова В. Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе. Базові навички медіації однолітків: навч.-метод. пос. Київ : ФОП Нічога С., 2020. 200 с.
3. Андрієнкова В. Л., Байдик К., Войц'ях Т. В. Запобігання та протидія проявам насильства : діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. Київ : Нічога С., 2020. 196 с.
4. Афанасьєва В. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. № 1. С. 47-52.
5. Барліт О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі. Запоріжжя : Олекс, 2016. 52 с.
6. Беженар Г. Булінг: підліткове насильство в школі. *Заклад загальної середньої освіти*. 2012. № 2(74). С. 75-79.
7. Безп'ятчук Ж. Булінг у закладі загальної середньої освіти: чому українські діти такі жорстокі? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44425003>
8. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Центр учб. літ., 2009. 208 с.
9. Берзіня О. О. Профілактика виникнення та подолання виявів булінгу в дитячому середовищі. *Основи здоров'я*. 2018. № 7. С. 2–8.
10. Белкіна-Ковальчук О. Профілактика та подолання булінгу в закладах вищої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2021. № 1. С. 3-8.
11. Бондар В., Лях Т., Нохріна І. Системний підхід до профілактики булінгу в закладі загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 2. С. 3-11.

12. Бриндіков Ю. Соціально-педагогічна профілактика булінгу в підлітковому середовищі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. № 40. С. 224-227.
13. Брухлей А. М. Булінг у підлітковому середовищі. *Психолого педагогічні координати розвитку особистості* : зб. наук. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (1-2 червня 2023 р. Полтава). Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2023. С. 34-38.
14. Булейко В. М. Організація виховної роботи у закладах освіти України з питань профілактики булінгу. *Актуальні питання методики викладання загальноосвітніх дисциплін в умовах реформування ЗФПО* : матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 листопада 2021 року). Київ, 2022. С. 59-63.
15. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі : статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. UNICEF України. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine>
16. Василенко О. Педагогічні засади формування понять «добро» і «зло» у дитини. *Сучасні тенденції у підготовці та професійній діяльності фахівців соц. галузі*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 2018. С. 41-43
17. Воронцова Е. Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти. URL: <http://xn--d1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulingu-uzakladah-osviti/>
18. Гайдамашко І. Потенціал тренінгових технологій у профілактичній роботі соціального педагога. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : Збірник наукових праць за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 2021. С. 17-21.
19. Гончаров В. В. Жорстока поведінка в підлітковому середовищі. *Соціальний педагог*. 2009. № 11. С. 59–61.
20. Горова О. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід. Київ : Наш час, 2006. 164 с

21. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ Міністерства освіти та науки України від 28.12.2019 № 1646. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-reaguvannya-na-vipadki-bulingu-skuvannya-ta-zastosuvannya-zahodiv-vihovnogo-vplivu-v-zakladah-osviti>

22. Дойл Г. Я – проста вчителька. Але я знаю один спосіб покінчити з булінгом і знущанням в закладі освіти! URL: <http://osnova.com.ua/news/1031>

23. Дорожко І. І., Малихіна О. Є., Туріщева Л. В. Насильство. Булінг. Проблема в запитаннях та відповідях : монографія. Харків : ВГ «Основа», 2019. 144 с.

24. Дубовик С. Профілактика булінгу в школі: п'ять напрямів роботи для завуча. *Заступник директора школи*. 2018. № 12. С. 22-23.

25. Дубровська Є. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні. К. : ВГО «Жіночий консорціум України», 2019. 34 с.

26. Єфремова Г. Причини та наслідки шкільного булінгу. *Педагогічна майстерність*. 2018. № 9. С. 37-42.

27. Завацька Л. Особливості соціально-педагогічної діяльності щодо попередження жорстокої поведінки молоді у професійно-технічних навчальних закладах. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2014. №2. С. 91–96.

28. Заверико Н.В. Медіація як технологія розв'язання конфліктів серед підлітків: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. №2. 2012. С.28-33.

29. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. Видавничий дім «Слово», Київ. 2011. 240 с.

30. Загальний огляд : «Програма 15»: метод. посібник (з питань профілактики ВІЛ-інфекції та підтримки психосоціального здоров'я в Україні) / Автори –упоряд.: А.В. Калініна, В.С.Петрович та ін.. ; за заг. ред.. В.Г.Головатого, У.Б.Долиняк. К.: ФОП Савісько І.С., 2017. 60 с.

31. Запобігання та протидія проявам насильства : діяльність закладів освіти: навч.-метод. посіб. / Андрєєнкова В., Байдик В., Войцях Т. та ін. К. : ФОП Нічога С. О., 2020. 196 с.
32. Кабусь Н. Стратегічні напрями соціально-педагогічної інноватики. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2018. № 8. С. 203–210.
33. Кацавець Р. С. Вікова психологія: навч. посіб. Київ : Алерта, 2019. 112 с.
34. Кашкарьова Л. Програма профілактики булінгу в закладах загальної середньої освіти. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти: зб. наук. ст.* Бердянськ : Бердянський ДПУ, 2019. С. 188-195.
35. Киричук І. С., Турчина І. С., Лимар Ю. М. Профілактика булінгу в шкільному середовищі. *Наукові записки НДУ ім.М. Гоголя*. 2020.№ 3.С.64-70.
36. Клименко Ю., Сайко Н., Шевчук В. Соціально-психологічна профілактика булінгу в освітньому середовищі. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. VI (75). С. 73-75.
37. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 20.03.2023 р. № 8073-Х. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
38. Конвенція про права дитини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 р. : станом на 20 листоп. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
39. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
40. Корисні посилання щодо теми антибулінгу. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/korisni-posilannya-shodo-temi-antibulingu>

41. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Психологія*. Зб. наук. праць Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. Дрогобич, 2015. Вип. 37. С. 174-187.
42. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1–2 (13). С. 84–93
43. Костікова І., Гузенко Н. Профілактика булінгу в контексті формування досвіду моральної поведінки старших підлітків. *Теорія і методика виховання. Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 37. С. 333-336.
44. Костіна В. Теорія та практика використання етнопедагогічних засобів у професійній підготовці майбутніх фахівців соціальної сфери до профілактики дезадаптації учнів навчально-методичний поібник. Харків : ХНПУ ім. Григорія Сковороди, 2018. 111 с.
45. Котова Ю. Методи профілактики та корекції агресивної поведінки учнів. *Соціальний педагог*. 2010. № 3. С. 63.
46. Кримінальний кодекс України : прийнятий 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Texta/laws/show>
47. Лазаренко О. А., Веретенко Т. Формування безпечної поведінки в інтернет-мережі. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття*. 2020. Т. 2. С. 26-28.
48. Левченко Ю. О. Світовий досвід запобігання булінгу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 21, № 1. С. 91-97.
49. Лушпай Л. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2019. Вип. 4. С. 126-130.
50. Лютий В. Профілактика правопорушень неповнолітніх як напрям соціальної роботи. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 2. С. 54.

51. Лях Т. Медіація як соціальна технологія посередництва у конфліктних ситуаціях. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. С. 52-59.
52. Максьом К. Особливості булінг-структури в підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. Костюка НАПН України. 2019. Т. I, вип. 54. С. 312-318.
53. Мальцева О. А., Профілактика жорстокості і агресивності в підлітковому віці. *Педагогіка та психологія*. 2019. № 7. с. 51-54.
54. Менюк С. І. Булінг як соціальний феномен в сучасному суспільстві: *Thesis*. 2019. URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/20119>
55. Нечаєва М. Д., Природа агресії. *Вісник психосоціальної та корекційно-реабілітаційної роботи*. 2018. № 1. С. 73-80.
56. Носач Я. Упередження та профілактика булінгу серед дітей підліткового віку. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи* : зб. наук. пр. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2021. С. 99-105
57. Олійник В. О. Соціально-педагогічна профілактика жорстокої поведінки учнів основної закладу загальної середньої освіти засобами анімаційної діяльності: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.05. ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Харків, 2017. 265 с.
58. Омельченко І. Булінг у закладі загальної середньої освіти : *Thesis*. 2019. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/39215>
59. Павелків Р. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ: Кондор, 2015. 469 с.
60. Петрович В. , Лютий В. Профілактика як соціальна послуга сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах. *Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики [Текст]* : монографія. Волинський національний університет імені Лесі Українки. / За редакцією В. Петровича, С. Чернети. Луцьк : ФОП Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. С.217-241

61. Полянничко А., Захарченко М. Профілактика булінгу у шкільному середовищі. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29963/1/40_Poljanuchko_Zaxarchenko.pdf

62. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII : станом на 19 січ. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.

63. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики : Наказ М-ва соц. політики України від 10.09.2015 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text>.

64. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти в Україні : наказ Міністерства освіти і науки України від 22 трав. 2018 р. № 509. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

65. Про затвердження порядку взаємодії суб'єктів сімей (осіб), які перебувають в складних сімейних обставинах : постанова Кабінету Міністрів України від 21 листоп. 2013 р. № 895. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF>

66. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX : станом на 24 листоп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

67. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

68. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід : метод. посіб. / Андрєєнкова В., Мельничук В., Калашник О. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

69. Профатіло Г. Характеристика підліткового булінгу та його правова дефініція. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 2-3. С.159-163.

70. Профілактика булінгу у літньому таборі: інтерактивні форми роботи: метод. рекомєнд. для вихователів, практичних психологів, соціальних педагогів / Ю. Бубра, О. Дрозд, І. Лісовецька, Л. Третиннікова. Чернігів: Чернігівський ОППО ім. К. Д. Ушинського, 2019. 66 с.

71. Профілактика деструктивної поведінки підлітків: навч.-метод. посіб. / Т. Журавель та ін. ; ред.: Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФОП Буря О.Д, 2022. 144 с

72. Романова І. Соціальна терапія сім'ї та дитини інтелектуальними іграми. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади*: III Всеукр. науково-практ. конф. з міжнар. участю, м. Суми, 1 черв. 2022 р. Суми, 2021. С. 182-185.

73. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 169-173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnup_2015_1_36

74. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. Верховна Рада України : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947->

75. Соболь Є. Ю., Корнійченко А. О. Булінг в освітньому середовищі детермінанти та форми. *Наукові записки НДУ*. 2020. № 8. С. 4-9.

76. Стельмах С. Проблема булінгу: результати емпіричного дослідження. *Наукові записки. Педагогіка. Психологія*. 2020. № 3. С. 123-135.

77. Тименко В. Педагогічні засади соціальної роботи зі студентською молоддю у вищих навчальних закладах США : Автореф. дис... канд. пед. наук. Київ, 2012

78. Тілікіна Н. В. Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе: метод. посіб. / ред. І. В. Пєша. Київ : ДУ «Держ. ін-т сімейн. та молодіж. політики», 2020. 40 с.

79. Федорченко Т. Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей. 2003. С. 128-134.

80. Хадзіме А. Знущання в японських школах: шляхи вирішення проблеми. URL: <https://www.nippon.com/ru/currents/d00290/>
81. Хараджи М. В., Пархомович В. В. Особливості шкільного булінгу в підлітковому середовищі. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 11. С. 348-355
82. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
83. Чепа Л. Українська психологічна термінологія : словник-довідник. К. Київ : ДП «Інформ.- аналіт. агентство», 2010.
84. International Symposium on School Violence and Bullying: From Evidence to Action, Seoul, 2017. URL: DOI:<https://doi.org/10.54675/POIV1573>
85. Herkama, S. & Salmivalli, C. (2016). Making large-scale, sustainable change: experiences with the KiVa anti-bullying programme. Ending the torment: tackling bullying from the schoolyard to cyberspace.
86. Lazarus, P. (2020). Bullying Prevention and Intervention: Information for Educators
87. Maruca V. Cyberbullying as its own construct: a new measure for analyzing its effects on students. Dissertation. Spalding University, USA, 2016
88. Olweus D. Bullying at school: Prevalence estimation, a useful evaluation design, and a new national initiative in Norway. 2004. No. 23. P. 5-17.

ДОДАТКИ

Додаток А

**ПЛАН ЗАХОДІВ,
спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування)
в КЗЗСО Луцької міської громади на 2024-2025 н.р.**

№ п/п	Напрямок заходу	Шляхи реалізації	Цільова аудиторія	Відповідальні
1.	Моніторинг стану освітнього середовища в закладі освіти (не рідше 1 разу на півріччя)	Опитування, анкетування учасників освітнього процесу	Учні, батьки, вчителі	Психологічна служба
2.	Створення безпечного освітнього середовища, що включає психологічну та фізичну безпеку	2.1. Виявлення місць, які можуть бути небезпечними та несприятливими для вчинення булінгу (цькування) 2.2. Організація належних засобів безпеки (пост охорони, спостереження за місцями загального користування, тощо) 2.3. Підготовка наказу щодо запобігання та протидії булінгу (цькування) в закладі освіти 2.4. Розробка та затвердження плану заходів щодо запобігання та протидії булінгу (цькування) в закладі освіти 2.5. Призначення відповідальної особи для своєчасного реагування на випадки булінгу (цькування)	Адміністрація освітнього закладу, педагогічні працівники, батьки, здобувачі освіти	Адміністрація закладу освіти, педагогічні працівники
3.	Інформаційно-просвітницька діяльність серед учасників освітнього процесу щодо булінгу (цькування) та нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у міжособистісних стосунках	3.1. Організація тематичних заходів, ZOOM нарад, зустрічей, бесід, консультацій з залученням громадських, батьківських, молодіжних організацій, представників служб у справах дітей, Національної поліції (ювенальної превенції), тощо 3.2. Оприлюднення на веб-сайтах, дошках оголошень освітніх закладів правил поведінки здобувачів освіти; плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування); порядку подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності)	Педагогічні працівники, батьки, громадські організації, представники державних служб	Адміністрація закладу освіти, психологічна служба, вихователі, класоводи, класні керівники

		заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти; <u>порядку</u> реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування)		
4.	Своєчасне виявлення булінгу (цькування) та (або) потенційних ризиків його вчинення	Спостереження, анкетування, вивчення соціально-комунікативного розвитку школярів, міжособистісних стосунків в учнівських колективах, консультування зацікавлених осіб	Педагогічні працівники, здобувачі освіти, батьки	Адміністрація закладу освіти, педагогічні працівники, психологічна служба закладу освіти
5.	Визначення та реалізація необхідних заходів, способів і методів вирішення ситуацій булінгу (цькування) та (або) усунення потенційних ризиків його виникнення	5.1. Розгляд та неупереджене з'ясування обставин випадків булінгу (цькування) відповідно до заяв, що надійшли 5.2. Робота Комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) 5.3. Координація діяльності та взаємодія з іншими суб'єктами реагування на випадки булінгу (цькування) в закладі освіти	Комісія з розгляду випадків булінгу (цькування)	Адміністрація закладу освіти, територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України, (ювенальна превенція), кіберполіція, УССДМ, ССД
6.	Вжиття заходів для надання соціальної та психолого-педагогічної допомоги здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або потерпіли від булінгу (згідно з рішенням комісії закладу освіти з розгляду випадків булінгу (цькування))	6.1. Діагностика рівня психологічної безпеки та аналіз її динаміки 6.2. Розробка програми реабілітації для потерпілого (жертви) та її реалізація з залученням батьків або осіб, які їх замінюють 6.3. Розробка корекційної програми для кривдника та її реалізація із залученням батьків або осіб, які їх замінюють 6.4. Консультативна допомога учасникам освітнього процесу 6.5. Розробка профілактичних заходів	Кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі – свідки або очевидці, сторони булінгу	Психологічна служба, вихователі, вчителі, класоводи, класні керівники закладу освіти
7.	Забезпечення включення до навчальних та виховних програм питань запобігання ситуацій булінгу (цькування), реалізація профілактично-просвітницьких	«Родинна твердиня», «Без ляпасу: як з любов'ю та повагою визначати дитині кордони», «Навчіть дитину захищатися», «Безпечний простір», «Компас у світі ціннісних орієнтацій дошкільника», «Формування навичок безпечної поведінки», «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички	Здобувачі освіти, батьки	Адміністрація, психологічна служба, педагогічні працівники закладу освіти

	програм, тренінгів	медіації», «Спілкуємось і діємо», «Знаємо та реалізуємо свої права» та інші		
8.	Формування в учасників освітнього процесу нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, усвідомлення булінгу (цькування) як порушення прав людини	Години психолога, соціального педагога, години спілкування, тренінги, корекційні заняття, заходи в рамках Тижня психології, Тижня толерантності, Тижня інклюзивної освіти, акції «16 днів без насильства» (флеш-моби, челенджі, колаж-афіші, психологічні лайфхаки, фотоконкурси, відеоматеріали тощо)	Учасники освітнього процесу, педагогічні працівники	Адміністрація, класні керівники, класоводи, психологічна служба закладу освіти
9.	Професійний розвиток та підвищення кваліфікації педагогічних працівників	Проведення консультування, супервізій, практикумів для працівників психологічних служб та інших педагогічних працівників з питань методичного забезпечення та впровадження ефективних технік, технологій, програм щодо формування компетентностей та навичок запобігання та протидії булінгу (цькування) в закладах освіти	Практичні психологи, соціальні педагоги, вихователі, асистенти вчителів, класні керівники	НМК психологічної служби, ЦПРПП

**Анкета для фахівців психологічних служб
закладів загальної середньої освіти Луцької міської громади**

Шановні колеги запрошуємо вас до участі у дослідженні стану соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти Луцької міської громади. Ваші відповіді конфіденційні та будуть представлені у загальному масиві даних. Дослідження проводиться кафедрою соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Інструкція. Уважно прочитайте запитання та варіанти відповідей. Подумайте і оберіть ту відповідь, яка відображає Ваші думки, ставлення, переконання

I. ІНФОРМАЦІЯ ПРО РЕСПОНДЕНТА

Ваша стать

☐ Чоловік

☐ Жінка

Ваш вік

☐ 18-25

☐ 26-35

☐ 36-45

☐ 46-55

☐ 56 і старше

Вкажіть назву Вашого закладу загальної середньої освіти (ця інформація подається згодом у загальному масиві учасників дослідження)

Вкажіть Вашу посаду

Стаж роботи за спеціальністю

- ☐ До року
- ☐ Від року до 5 років
- ☐ Від 6 років до 10 років
- ☐ Від 10 років і більше

Якщо Ви бажаєте ознайомитись із узагальненими результатами цього дослідження, вкажіть Вашу електронну адресу

- ☐

II. БУЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

2.1. Чи актуальною, на Вашу думку, є проблема булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти?

- ☐ Так
- ☐ Швидше так, ніж ні
- ☐ Швидше ні, ніж так
- ☐ Ні

2.2. Чи актуальною, на Вашу думку, є проблема булінгу серед підлітків у Вашому закладі загальної середньої освіти?

- ☐ Так (переходьте до питання 2.4)
- ☐ Швидше так, ніж ні (переходьте до питання 2.4)
- ☐ Швидше ні, ніж так
- ☐ Ні

2.3. Якщо Ви обрали на попередньому етапі відповіді «швидше ні, ніж так», або «ні», поясніть, будь ласка, свою думку

2.4. Як Ви вважаєте, які види насильства є найпоширенішими серед учнів?

- ☐ психологічне (давання прізвиськ, маніпуляції, погрози)
- ☐ фізичне (зумисне штовхання, побиття)
- ☐ економічне (відбирання речей, грошей)
- ☐ кібербулінг (образи в соціальних мережах)
- ☐ сексуальне (погляди, жести, поширення чуток, погрози сексуального характеру)

2.5. Проранжуйте нижче наведені причини булінгу серед підлітків, де 5 це буде найбільш виражена, а 1 – найменш типова:

- ☐ Дефіцит спілкування, спричинений тривалою ізоляцією під час пандемії/дистанційного навчання
- ☐ Зниження рівня культури спілкування через гаджетизацію та (або) специфіку комунікації у онлайн-мережі
- ☐ Зниження виховного впливу вчителів та (або) класних керівників через дистанційне навчання
- ☐ Низький виховний потенціал (вплив) батьків або осіб, які їх замінюють
- ☐ Культура насильницької поведінки у власній сім'ї

- ☐ Загальне зниження рівня культури спілкування в суспільстві
- ☐ Зростання рівня агресії через військові події
- ☐ Особисті психологічні проблеми особистості підлітка
- ☐ Прагнення до самоствердження й підвищення власної самооцінки за рахунок дискредитації жертви в очах однолітків.
- ☐ Відсутність предметного дозвілля підлітка
- ☐ Боротьба за лідерство в класі, потреба підпорядковуватись лідерові
- ☐ Особливості зовнішнього вигляду жертви (капловухість, зайва вага, худорлявість, руде волосся, веснянки)
- ☐ Національність чи раса іншої людини
- ☐ Фізичні вади іншої людини (носить окуляри, має знижений слух)
- ☐ Неконтрольований інформаційний простір (інтернет, ЗМІ, ігри, фільми), що впливають на психіку та свідомість підлітків
- ☐ Соціально-економічна нерівність

2.6. Чи зростає кількість випадків булінгу в освітньому середовищі Вашого закладу протягом останніх 5 років?

- ☐ Так
- ☐ Швидше так, ніж ні
- ☐ Швидше ні, ніж так
- ☐ Ні

2.7. Які типи конфліктів Вам доводиться вирішувати у Вашій роботі? Оцініть за ступенем частоти: часто, швидше часто, ніж рідко, рідко, ніколи

- Учень-учень _____
- Учень-вчитель _____
- Вчитель-вчитель _____
- Батьки-вчитель _____
- Діти-батьки _____

2.8. Із Вашого досвіду, до кого найчастіше звертаються підлітки, коли потерпають від булінгу?

- ☐ До батьків
- ☐ До інших родичів або знайомих
- ☐ До друзів
- ☐ До класного керівника
- ☐ До вчителя

- ☐ До психолога/соціального педагога
- ☐ До керівництва закладу освіти
- ☐ До поліції
- ☐ Ні до кого
- ☐ Інше _____

2.9. Із Вашого досвіду, до кого найчастіше звертаються підлітки, коли стають свідками булінгу?

- ☐ До батьків
- ☐ До інших родичів або знайомих
- ☐ До друзів
- ☐ До класного керівника
- ☐ До вчителя
- ☐ До психолога/соціального педагога
- ☐ До керівництва закладу освіти
- ☐ До поліції
- ☐ Ні до кого
- ☐ Інше:

2.10. Хто, сьогодні вирішує конфліктні ситуації пов'язані із булінгом, у Вашому закладі освіти?

	звичайна практика	частіше практикується, ніж не практикується	швидше не практикується ніж практикується	не практикується
Самі учні – учасники конфлікту без участі дорослих				
Самі учні – учасники конфлікту без участі дорослих				
Вчителі, без				

участі учнів				
Вчителі разом із учнями				
Батьки, без участі учнів				
Батьки за участю учнів				
Фахівці психологічної служби				

2.11. Як би Ви визначили, в цілому, ставлення один до одного учнів і учениць у класах, де Ви працюєте?

- ☐ Дружнє
☐ Співчутливе
☐ Вороже
☐ Байдуже
☐ Інше:

2.12. Якщо б Вам стало відомо про факт булінгу серед підлітків Вашого закладу освіти, то якими б були Ваші дії?

- ☐ Повідомлю по випадок адміністрації закладу
☐ Повідомлю про випадок батьків учня/учениці
☐ Долучу до вирішення ситуації соціально-психологічну службу
☐ З'ясую причину самостійно
☐ Не буду втручатися (самі розберуться)
☐ Покараю винуватця самостійно
☐ Звернуся до поліції

2.13. Із залученням яких сторін Ви вирішуєте ситуації, пов'язані з булінгом серед підлітків? Оцініть за ступенем частоти:

	часто	швидше часто, ніж рідко	рідко	ніколи
За втручання адміністрації				

закладу загальної середньої освіти				
Із втручанням батьків, чи осіб, які їх замінюють				
Із залученням третіх осіб (наприклад, представників поліції, фахівців соціальних служб, представників батьківського комітету, фахівців із соціальної медіації)				
Із залученням представників із числа учнів, які координують питання Із залученням представників із числа учнів, які координують питання соціальної медіації				

2.14. На яких рівнях профілактики булінгу серед підлітків Ви працюєте? Оцініть за ступенем частоти:

	часто	швидше часто, ніж рідко	рідко	ніколи
Первинний				

(просвітницько-профілактичний із метою недопущення булінгу та інформування щодо алгоритму дій у випадку булінгу)				
Вторинний (робота із булерами та жертвами булінгу, раннє виявлення ситуацій булінгу та реагування на прояви негативної поведінки)				
Третинний (втручання, робота із булерами, які мають повторні випадки)				

ІІІ. ФОРМИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Яким чином здійснюється соціально-педагогічна профілактика булінгу серед підлітків у Вашому закладі загальної середньої освіти?

- ☐ У нас розроблена і діє тематична програма заходів
- ☐ Ми використовуємо у своїй роботі розроблену іншими програму заходів
- ☐ Ми практикуємо разові заходи (переходьте до питання 3.8)
- ☐ Ми практикуємо втручання тільки за наявності випадку булінгу (переходьте до питання 3.8)

- ☐ Ми не здійснюємо соціально-педагогічна профілактика булінгу серед підлітків у нашому закладі загальної середньої освіти (дякуємо за участь у опитуванні)

III. А Блок питань для фахівців, які реалізують програму(и) профілактики булінгу

3.2. Які фахівці залучені до реалізації програми профілактики булінгу у Вашому закладі загальної середньої освіти?

- ☐ Дирекція
☐ Психолог
☐ Соціальний педагог
☐ Класний керівник
☐ Вчителі
☐ Батьки
☐ Залучені фахівці

3.4. Якщо Ви обрали на попередньому питанні відповідь «залучені фахівці», просимо вказати які саме і з якою частотою

	часто, ніж рідко	рідко	ніколи
Фахівці соціальної служби			
Фахівці із соціальної медіації			
Працівники поліції			
Представники релігійної громади			
Фахівці неурядових організацій			

3.5. Які форми та методи роботи містить Ваша програма профілактики булінгу? (оберіть потрібні варіанти відповіді)

- ☐ Виховна година
☐ Тренінгове заняття

- ☐ Квест
- ☐ Бесіда
- ☐ Рольова та (або) інтерактивна гра
- ☐ Інформаційні повідомлення
- ☐ Відеоперегляд
- ☐ Проблемні ситуації (кейс-стаді)
- ☐ Форум-театр (або інші театральні практики)
- ☐ Соціальна реклама
- ☐ Медіа-контент
- ☐ Тематичний день (тиждень)
- ☐ Настільна гра
- ☐ Конкурс (плакатів, медіа-контенту тощо)
- ☐ Тематичні батьківські збори
- ☐ Консультація
- ☐ Групова робота
- ☐ Дискусія або диспут
- ☐ Сімейна групова нарада
- ☐ Тематична зустріч із залученим фахівцем
- ☐ Тематичні акції, виставки
- ☐ Інше:

3.6. Наскільки ефективними, на Вашу думку, є нижче наведені форми і методи профілактики булінгу серед підлітків? Оцініть кожную позицію, де 5 – це найефективніше, а 1 – не ефективно

Виховна година
 Тренінгове заняття
 Квест
 Бесіда
 Рольова та (або) інтерактивна гра
 Інформаційні повідомлення
 Відеоперегляд
 Проблемні ситуації (кейс-стаді)

Форум-театр (або інші театральні практики)
 Соціальна реклама
 Медіа-контент
 Тематичний день (тиждень)
 Настільна гра
 Конкурс (плакатів, медіа-контенту тощо)
 Тематичні батьківські збори
 Консультація
 Групова робота
 Дискусія або диспут
 Сімейна групова нарада
 Тематична зустріч із залученим фахівцем
 Тематичні акції, виставки

3.7. Оцініть, будь ласка, потребу у підвищенні Вашої професійної компетентності щодо профілактики булінгу серед підлітків

- ☐ Я маю таку потребу (дякуємо за участь у опитуванні)
☐ Я не маю такої потреби (дякуємо за участь у опитуванні)

III.Б Блок питань для фахівців, які реалізують окремі заходи із профілактики булінгу

3.8. Які фахівці залучені до заходів із профілактики булінгу у Вашому закладі загальної середньої освіти?

- ☐ Дирекція
☐ Психолог
☐ Соціальний педагог
☐ Класний керівник
☐ Вчителі
☐ Батьки
☐ Залучені фахівці

3.9. Якщо Ви обрали на попередньому питанні відповідь «залучені фахівці», просимо вказати які саме і з якою частотою часто, швидше

	часто, ніж рідко	рідко	ніколи
Фахівці соціальної служби			
Фахівці із соціальної			

медіації			
Працівники поліції			
Представники релігійної громади			
Фахівці неурядових організацій			

3.16. Які форми та методи роботи з профілактики булінгу Ви застосовуєте у заходах? (оберіть потрібні варіанти відповіді)

- ☐ Виховна година
- ☐ Тренінгове заняття
- ☐ Квест
- ☐ Бесіда
- ☐ Рольова та (або) інтерактивна гра
- ☐ Інформаційні повідомлення
- ☐ Відеоперегляд
- ☐ Проблемні ситуації (кейс-стаді)
- ☐ Форум-театр (або інші театральні практики)
- ☐ Соціальна реклама
- ☐ Медіа-контент
- ☐ Тематичний день (тиждень)
- ☐ Настільна гра
- ☐ Конкурс (плакатів, медіа-контенту тощо)
- ☐ Тематичні батьківські збори
- ☐ Консультація
- ☐ Групова робота
- ☐ Дискусія або диспут
- ☐ Сімейна групова нарада
- ☐ Тематична зустріч із залученим фахівцем

3.11. Чи бажали б Ви познайомитись із результативно впровадженими в Україні програмами профілактики булінгу серед підлітків?

- ☐ Так
- ☐ Ні

3.12. Оцініть, будь ласка, потребу у підвищенні Вашої професійної компетентності щодо профілактики булінгу серед підлітків

- ☐ Я маю таку потребу (дякуємо за участь у опитуванні)
- ☐ Я не маю такої потреби (дякуємо за участь у опитуванні)

Дякуємо за співпрацю!

Анкета для підлітків

Я магістрант Волинського національного університету імені Лесі Українки. Запрошую Вас взяти участь в невеличкому опитуванні. Опитування проводиться в рамках написання магістерської роботи. Метою дослідження є дізнатися думку учнів про профілактику булінгу у закладі загальної середньої освіти. Опитування буде проводитися у вигляді анкетування. Ваші особисті дані не підлягають розголошенню та використовуватимуться лише в узагальненій формі разом із результатами опитування інших учасників дослідження.

Ваша участь є важливою для даного дослідження, адже допоможе дізнатися думку учнів. Заздалегідь дякую Вам за згоду взяти участь у цьому дослідженні! Прошу відповісти на запитання анкети правдиво та чесно.

Опитування анонімне

I. Соціально – демографічні характеристики**1.1 Ваша стать***☐ Чоловік☐ Жінка**1.2 Ваш вік***☐ 9-11 років☐ 12-14 років**1.3 Місце навчання (назва закладу загальної середньої освіти)***

II. Вступ. Зміст поняття «булінг»**2.1 Чи знаєте Ви, що таке булінг?**☐ Так☐ Ні☐ Важко відповісти**2.2 Як ви розумієте поняття булінгу?**

*

☐ Повторювані дії, які тривають протягом довгого часу.☐ Навмисні дії, коли дії вчиняються з певною метою☐ Дії, які завдають шкоду іншій людині.☐ психологічне, фізичне, економічне, сексуальне насильство, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій.

☐ *Інше:*

2.3 Як Ви вважаєте, чи можна спрогнозувати випадки булінгу (цькування)?

☐ *Так*

☐ *Ні*

☐ *Важко відповісти*

2.4 Чи вважаєте, що можна попередити випадки булінгу (цькування)?

☐ *Так*

☐ *Ні*

☐ *Не знаю*

2.5 Чи зазнавали ви приниження в ліцеї/гімназії?

☐ *Так*

☐ *Ні*

2.6 Якщо зазнавали, то яке:

☐ *Психологічне (давання прізвиськ, маніпуляції, погрози)*

☐ *Фізичне (зумисне штовхання, побиття)*

☐ *Економічне (відбирання речей, грошей)*

☐ *Кібербулінг (образи в соціальних мережах)*

☐ *Сексуальне (погляди, жести, поширення чуток, погрози сексуального характеру)*

☐ *Не зазнавав(-ла)*

2.7 Як Ви ставитесь до перелічених видів булінгу?

☐ *Позитивно*

☐ *Скоріше позитивно, ніж негативно*

☐ *Скоріше негативно, ніж позитивно*

☐ *Негативно*

☐ *Байдуже*

2.8 У чому Ви бачите причини булінгу з боку однолітків? Оберіть декілька варіантів відповідей?

☐ *Недоліки виховання кривдника*

- ☐ Військові події в нашій країні
- ☐ Бажання кривдника у самоствердженні
- ☐ Бажання кривдника приховати свої недоліки
- ☐ Помста
- ☐ Психологічна (запальність, нав'язливість, плаксивість, повільність)
- ☐ Фізична (повнота, худорлявість, особливості у зовнішності та інше)
- ☐ Матеріальний статус
- ☐ Релігійні погляди

2. 9 Хто найчастіше є булерами ?

- ☐ Однокласник
- ☐ Старшокласник
- ☐ Група старшокласників
- ☐ Група однокласників

2. 10 Хто, на Ваш погляд, частіше зазнає цькування?

- ☐ Той, хто слабший
- ☐ Той, хто відрізняється від інших (психологічно, фізично)
- ☐ Той, хто має свою думку

2. 11 Чи відчували Ви негативне ставлення з боку вчителів?

- ☐ Раніше були прояви, зараз все добре
- ☐ Ні, не відчував (-ла) і не відчуваю
- ☐ Так, відчуваю (укажіть нижче в чому це проявляється)
- ☐ Інше:

2.12 Чи стикались Ви з кібербулінгом(образи в соцмережах чи на просторах інтернету)?

- ☐ Так, у класному чаті
- ☐ Так, це був образливий пост в соцмережах
- ☐ Ні, не стикався(-лася)

2.13 Чи намагались Ви боротися з булінгом по відношенню до Вас з боку однолітків/ вчителів?

- ☐ Так, я зміг (змогла) самотійно з цим впоратися

- ☐ Так, я впорався (-лася) з допомогою дорослих
- ☐ Ні, я боюся їм протистояти (не можу; не знаю, як це зробити)
- ☐ З цим марно боротися, все одно нічого не вийде
- ☐ Я не звертаю на кривдників уваги
- ☐ Ні, тому що до мене гарно ставляться

2.14 Чи намагалися Ви стати на захист жертви?

- ☐ Так, але не допомогло
- ☐ Так, над ним перестали знущатись
- ☐ Так, але мене теж почали булити
- ☐ Ні, не намагався(-лася)
- ☐ Інше

2.15 Як учителі вашого закладу загальної середньої освіти реагують на випадки булінгу?

- ☐ Вимагають припинити
- ☐ Не звертають уваги на такі випадки
- ☐ Покладають розв'язання проблеми на самих учнів, не втручаються в їх стосунки

2.16 Хто, на Вашу думку, здатний припинити булінг? (Не більше 3 варіантів)

- ☐ Учні класу/закладу загальної середньої освіти
- ☐ Вчителі
- ☐ Батьки
- ☐ Фахівці (психологи, соціальний педагог тощо)
- ☐ Адміністрація закладу загальної середньої освіти
- ☐ Правоохоронні органи

2.17 Ви намагалися комусь розповісти про ситуацію, пов'язану із булінгом з боку однокласників/вчителів? (Не більше 3 варіантів)

- ☐ Батькам
- ☐ Друзям/однокласникам
- ☐ Класному керівнику/вчителям
- ☐ Фахівцям (психологу, соціальному педагогу тощо)

- ☐ *Не бачу сенсу, тому що у цій ситуації ніхто не може мені допомогти*
- ☐ *Зі мною такого не траплялося*

2. 18 Як Ви вважаєте, чи можна уникнути булінг у закладі загальної середньої освіти?

- ☐ *Так, якщо вчасно помітять дорослі*
- ☐ *Так, якщо жертва змінить свою поведінку*
- ☐ *Так, якщо покарати агресора*
- ☐ *Ні, це уникнути неможливо*

2. 19 Чи розповідають вам у закладі загальної середньої освіти про те, як запобігти булінгу, і хто може допомогти?

- ☐ *Так*
- ☐ *Ні*
- ☐ *Важко відповісти*
- ☐ *Інше*

2. 20 Якщо так, то від кого ви отримуєте цю інформацію?

- ☐ *Від учителя*
- ☐ *Адміністрації закладу загальної середньої освіти*
- ☐ *Соціального педагога*
- ☐ *Закладів загальної середньої освіти психолога*
- ☐ *Батьків*
- ☐ *Однолітків*
- ☐ *Інше*

ІІІ. Заходи з протидії булінгу у загальноосвітніх закладах

3.1 Які форми та методи роботи з профілактики булінгу використовуються у вашому навчальному закладі соціальним педагогом?

- ☐ *Виховна година*
- ☐ *Тренінгове заняття*
- ☐ *Квест*

- ☐ *Бесіда*
- ☐ *Рольова та (або) інтерактивна гра*
- ☐ *Інформаційні повідомлення*
- ☐ *Відеоперегляд*
- ☐ *Проблемні ситуації (кейс-стаді)*
- ☐ *Форум-театр (або інші театральні практики)*
- ☐ *Соціальна реклама*
- ☐ *Медіа-контент*
- ☐ *Тематичний день (тиждень)*
- ☐ *Конкурс (плакатів, медіа-контенту тощо)*
- ☐ *Тематичні батьківські збори*
- ☐ *Консультація*
- ☐ *Групова робота*

3.2 Які заходи із запропонованих (3.1) були на Вашу думку найбільш дієвими?

3.3 Як Ви думаєте, кого варто обов'язково залучати до протидії булінгу?

- ☐ *Вчителів*
- ☐ *Батьки*
- ☐ *Учні*
- ☐ *Адміністрація закладу загальної середньої освіти (директор)*
- ☐ *Психологічна служба закладу загальної середньої освіти*
- ☐ *Залучені фахівці*

Дякуємо за участь!

**Програма профілактики булінгу
серед підлітків в закладах загальної середньої освіти
«Освітній заклад миру»**

Мета програми: поінформувати підлітків про булінг, його причини та наслідки на особистість; навчити учасників програми вирішувати конфлікти мирним шляхом, опрацювати практичні методи та конструктивні способи протидії булінгу серед підлітків.

Завдання:

- сприяння профілактиці порушень поведінки учнів;
- сформувати розуміння безпечного освітнього середовища;
- формування вмінь та навичок в учасників освітнього процесу вирішувати конфлікти ненасильницьким шляхом;
- відпрацювати практичні навички протидії булінгу;
- сприяти формуванню культури миру в учнівському колективі та закладі освіти в цілому;
- навчити ефективним способам та методам протидії булінгу серед підлітків.

Цільова аудиторія: підлітки віком 10-14 років, їхні батьки, педагоги, соціальний педагог, психолог освітнього закладу

Тривалість занять: 60 хв.

Періодичність занять: Один раз на тиждень. Програма розрахована на 7 занять.

Форми й методи роботи: інформаційні повідомлення, інтерактивні ігри, психологічні ігри, робота в парах, робота в групах, арттерапія, візуалізація, дискусії, обговорення, рефлексія.

Матеріально-технічне забезпечення умов реалізації програми:

1. Кабінет із можливістю організації тренінгового режиму (стілець по колу, відсутність перешкод для відкритого спілкування).
2. Фліпчарт чи дошка для запису.
3. Маркери та бейджі за кількістю учасників.
4. Друкований матеріал до занять (за потреби).

Очікувані результати:

- підвищення рівня соціальної активності, загальної культури, комунікативної культури, соціально-відповідальної поведінки підлітків;
- зниження рівня ризику виникнення булінгу в закладі освіти;
- формування гармонійного психологічного клімату в підлітковому колективі;
- зниження емоційної напруги серед підлітків, підвищення впевненості в собі;
- виявлення позитивної мотивації до мирного врегулювання конфліктів та формування відновної культури в закладі освіти;

Структура профілактичної програми

№	Тема	Зміст заняття	Мета заняття
Профілактичні заняття для учнів			
1	«Знайомство»	1. Визначення очікувань учасників (5хв) 2. Правила роботи (5 хв) 3. Вправа «Візитна картка» (10 хв) 4. Перегляд мультфільму «Крихітка Мері». Обговорення (15 хв) 5. Гра «Заклад загальної середньої освіти Дружби» (15 хв) 6. Вправа «Ми з тобою схожі!» (10хв) 7. Рефлексія заняття (5 хв)	Налаштувати групу на ефективну роботу в рамках теми тренінгу, пояснити цілі та завдання тренінгу, виявити специфіку тренінгу і очікування учасників, встановити зворотний зв'язок між командою тренерів і групою
2	«Конфлікт»	1. Групова дискусія «Конфлікти у закладі загальної середньої освіти» (15 хв) 2. Вправа «Тиск» (10 хв) 3. Вправа «Асоціації» (10 хв) 4. Міні-лекція «Що таке конфлікт?» (10хв) 5. Вправа «Подарунок» (10 хв) 6. Рефлексія заняття (5хв)	Познайомити учасників із поняттям «конфлікт»
3	«Самопізнання»	1. Вправа-енергізатор «Телетайп» (5хв) 2. Вправа «Автопортрет» (20 хв) 3. Розминка «Космічна швидкість» (5 хв) 4. Вправа «Я» очима інших «Я» (10хв) 5. Інформаційний блок «Мої переваги й вади» (5 хв) 6. Вправа «Мое ім'я» (10 хв) 7. Рефлексія (5хв)	Формування навичок самоаналізу, розуміння мотивів поведінки оточуючих; навчити учнів знаходити вихід із складних ситуацій, долати неприємні почуття, сприяти формуванню позитивної самооцінки та усвідомлення унікальності особистості кожної людини.

№	Тема	Зміст заняття	Мета заняття
4	«Булінг»	1. Перегляд мультфільму «Жив собі чорний кіт» (5хв) 2. Обговорення мультфільму (6хв) 3. Мозковий штурм (20хв) 4. Практичне опрацювання історій «Булінг в підлітковому середовищі» (15 хв) 5. Перегляд відео «Камінь – ножиці – папір» (5 хв) 6. Вправа «Ми творимо» (3 хв) 7. Рефлексія заняття (5 хв)	Сформувати в дітей уявлення про булінг та його прояви; повідомити про способи боротьби з булінгом; напрацювати навички подолання булінгу та комунікування в складних ситуаціях.
5	«Толерантність»	1. Розминка «Впусти в колі» (5 хв) 2. Вправа «Розвиток позитивного погляду на світ, інших людей» 3. дії і себе» (20 хв) 4. Вправа «УЖЕЛЕЛАЗ» (10 хв) 5. Вправа «Ти мені подобаєшся тим...» (10хв) 6. Вправа «Готель» (10 хв) 7. Рефлексія заняття (5 хв)	Формування толерантності, терпимості, шанобливого ставлення до людей
6	«Ефективна комунікація»	1. Вправа «Яка риса мого характеру допомагає спілкуванню» (10 хв) 2. Вправа-енергізатор «Привіт, друже» (10 хв) 3. Вправа «Алфавіт» (15 хв) 4. Тест «Чи вмієте ви слухати?» (10 хв) 5. Вправа «Карусель» (10 хв) 6. Вправа «Компліменти» (5хв)	Показати учасникам тренінгу актуальність проблеми комунікації у підлітковому середовищі
7	«Відповідальність»	1. Вправа-арт «Права та обов'язки» (15хв) 2. «Інформаційне повідомлення	Підбиття підсумків роботи, отримання зворотного зв'язку; формування контролю за поведінкою, розвиток

№	Тема	Зміст заняття	Мета заняття
		«Відповідальність неповнолітніх» (5 хв) 3. «Скринька порушень» (5 хв) 4. Вправа «Хто може допомогти в захисті твоїх прав?» (5 хв) 5. Вправа-арт «Мое розуміння контролю за емоціями» (10 хв) 6. Вправа «Малюнок ресурсів нашої групи» (10 хв) 7. «Мої враження» (5хв) 8. «Побажання» (5 хв)	відповідальності за свої дії

Заняття 1 «Знайомство»

Інформування. Підлітковий період – характеризується кризою вікового розвитку, що часто супроводжується депресивними станами, вираженою незадоволеністю собою, а також важкорозв'язними проблемами внутрішнього (особистісного) і зовнішнього (міжособистісного) характеру.

Мета: налаштувати групу на ефективну роботу в рамках теми тренінгу, пояснити цілі та завдання тренінгу, виявити специфіку тренінгу і очікування учасників, встановити зворотний зв'язок між командою тренерів і групою

Завдання тренера:

- Ознайомлення учасників групи один з одним;
- Вироблення правил роботи групи;
- Первинне знайомство учасників із програмою

Тривалість: 60 хв

Визначення очікувань учасників (5хв)

Визначити очікування учасників щодо тренінгу, мотивувати групу на подальшу роботу та практичні дії, виявити специфічні потреби групи. 5 хвилин. Фліпчарт, аркуш ватману, маркери, скотч, програма Тренінгу.

Правила роботи (5 хв)

Визначити правила, які допоможуть створити робочу та комфортну атмосферу в групі під час тренінгу. Фліпчарт, маркери, аркуш паперу. На цьому етапі тренер звертається до групи з пропозицією задля забезпечення ефективної роботи групи та досягнення сформульованих очікувань виробити загальні правила, обов'язкові для виконання. Тренер методом «мозкового штурму» збирає правила від групи. Перед тим як записати правило на аркуші ватману, тренер обговорює його з учасниками з метою з'ясування, чи всі вони розуміють це правило і погоджуються із ним.

Можливі питання для обговорення

- Як ви розумієте це правило?
- Навіщо воно потрібне?
- Як ми зрозуміємо, що це правило виконується? що воно порушується?
- Чи для кожного реально дотримуватися цього правила?
- Як ми можемо переформулювати правило, щоб воно всіх влаштовувало?
- Чи всі погоджуються із необхідністю внесення цього правила?
- Які ще правила нам потрібні для ефективної роботи?
- Що будемо робити у разі недотримання членами групи правил?

Після того як пропозиції від групи закінчаються, тренер повторює зафіксовані правила, наголошує на тому, що вони прийняті спільно і їх треба дотримуватись.

Рекомендовані правила

1. Цінуйте час.
2. Говоріть по черзі.
3. Говоріть коротко й нечасто.
4. Говоріть тільки від свого імені.
5. Будьте позитивними до себе та інших (Бути +).
6. Правило додавання (Я + Ти + Ми).
7. Правило поваги до своєї та протилежної статі.
8. Правило добровільної активності.
9. Правило конфіденційності.

Вправа «Візитна картка» (10 хв)

Гравці сідають у коло і, передаючи один одному якийсь маленький предмет, розповідають про себе. Розповідають не просто так, а за спеціальною схемою. Перший гравець називає своє ім'я («мене звуть Василь»). Другий теж представляється і додає якусь інформацію про себе, наприклад, скільки йому років («мене звуть Таня, мені дванадцять років»). Третій каже, як його звуть, скільки йому років і ще щось про себе, наприклад, чим він любить займатися у вільний час («мене звуть Сашко, мені дванадцять років, я люблю кататися на роliках»). Під час обговорення гри можна запитати дітей, що вимагалось від тих, хто вступив у гру наприкінці, і запропонувати поговорити у тому, як правильно слухати співрозмовника.

Перегляд мультфільму «Крихітка Мері». Обговорення (15 хв)

Мета: показати дітям, як може змінитися ставлення до себе та оточуючих завдяки усмішці та добрим вчинкам

Запитання для обговорення:

- Про що розповідається в мультфільмі?
- Що допомогло потоваришувати, знайти спільну мову Мері з героями мультфільму?
- Які вчинки ви вважаєте добрими?
- Як ви вважаєте, чому/чи може дружба починатися з усмішки?

Гра «Школа Дружби» (10 хв)

Мета: вчити дітей будувати дружні стосунки, цінувати своїх друзів.

Роздайте дітям картки з малюнками різних тварин (птахів, рибок, квітів, дерев та інших представників світу природи). Попередьте дітей, що вони не повинні показувати одне одному картки. *Діти, об'єднуються у коло.*

Уявіть собі, що всі ви – вихованці Школи Дружби. У вас в руках є малюнки представників світу природи, різних тварин (птахів, рибок, квітів, дерев та інших представників світу природи). Вам необхідно, по черзі розповісти, що ви можете зробити для того чи іншого представника світу природи, щоб потоваришувати з ним. Усі інші відгадують, про кого з представників світу природи йдеться.

Вправа «Ми з тобою схожі!» (10хв)

Мета: допомогти учасникам краще пізнати один одного, а також дозволяє обговорити питання, пов'язані зі встановленням контакту зі співрозмовником

Тренер пояснює, як проходитиме вправа. Учні повинні працювати в парах. Кожна пара повинна якнайшвидше знайти і записати десять характеристик, які відповідають їм обом. Не можна писати універсальну інформацію, наприклад «У мене дві ноги». Можна вказати, наприклад, рік народження, місце навчання, хобі. Після запису 10 характеристик кожен член групи вибирає іншого партнера і повторює з ним те саме. Той, хто найбільше знайде 10 якостей, що об'єднують його з п'ятьма іншими учасниками, той хто швидше впорається із завданням виграє приз.

Рефлексія заняття (5 хв)

Мета: отримати зворотний зв'язок від групи.

Матеріал: будь-який естафетний предмет.

Заняття 2. «Конфлікт»

Мета: познайомити учасників із поняттям «конфлікт»

Завдання ведучого: знайомство учасників групи із темою «конфлікт».

Необхідне обладнання: аркуші з цитатами, коробочка з подарунком, приз переможцю.

Тривалість: 60 хв

Хід заняття

Групова дискусія «Конфлікти у закладі загальної середньої освіти» (15 хв)

Мета: активізувати учнів на тему курсу

Інструкції. Обговоріть із групою питання:

- Чи бувають у закладі загальної середньої освіти конфлікти?
- Чи бувають конфлікти у сім'ї?
- Між ким відбуваються конфлікти?
- Як вирішуються конфлікти?

Зверніть увагу, щоб в обговоренні були відзначені конфлікти учень – учень, учень – вчитель, дитина – батько тощо

Поставте питання, як вирішуються ці конфлікти. Зверніть увагу на позицію рішення силою, причому не лише фізичною (бійка), а й

психологічною (статус одного з учасників, погрози, шантаж, суспільний осуд). Обговоріть із учнями, наскільки ефективними є такі способи вирішення конфлікту. Запропонуйте групі зробити наступну вправу.

Вправа «Тиск» (10 хв)

Мета: демонстрація реакції протистояння у відповідь на фізичний та психологічний тиск.

Інструкції. Попросіть учнів з'єднати долоні на рівні грудей (як в індійських фільмах) і сильно натиснути правою долонею на ліву долоню (не більше 30 секунд). Після чого запитайте: що вийшло? Якщо слідувати цій інструкції, то ліва долоня повинна була піддатися і піти убік, але вона чинила опір. Чому?

Обговорення:

- Які почуття у вас виникли під час виконання вправи?
- Як це співвідноситься з тим, про що ми щойно говорили?
- Що відбувається, коли хтось надто наполягає на своїй думці чи змушує ухвалити певне рішення?

Висновок. Тиск викликає опір, це нормальна, природна реакція будь-якої людини. Тільки діалог на рівних, промовляння своїх почуттів, спільне вироблення рішень можуть вирішити конфліктну ситуацію конструктивно.

Вправа «Асоціації» (10 хв)

Мета: активізація групи на тему заняття.

Інструкції. Попросіть учасників перерахувати асоціації до слова «конфлікт» (2–3 кола, не повторюючись). Записуйте усі асоціації на дошці. При цьому діліть їх, не пояснюючи, на два стовпчики: перший характеризує конфлікт як негативне явище, другий як явище зі знаком плюс.

Поставте групі питання, за яким принципом асоціації поділялися. Якщо були дані лише негативні асоціації, можна запитати, навіщо, з погляду групи, залишено другу половину дошки, навести приклади («у супереччі народжується істина» тощо.), запропонувати ще одне коло асоціацій на слово «конфлікт» з знаком «плюс». За результатами вправи робиться висновок про те, що конфлікт – це не вирок, не кінець відносин, а привід зрозуміти, що між людьми виникли розбіжності, і прояснити їх.

Міні-лекція «Що таке конфлікт?» (10 хв)

Мета: знайомство з поняттям «конфлікт».

«У соціальних групах, у формальному та неформальному спілкуванні між людьми не завжди панують дружба, любов та злагода. Нерідко виникають взаємне нерозуміння, напруга, які можуть перерости у відкриту або приховану ворожнечу. У таких випадках говорять про те, що між людьми виник конфлікт.

Конфліктами називають зіткнення у відносинах для людей, пов'язані з серйозними розбіжностями, з яскраво вираженими негативними почуттями (гнівом, образою, роздратуванням та інших.).

Конфлікти бувають різні. Нерідко конфлікт виникає між великими групами людей. Конфліктують групи спортивних уболівальників,

влаштовуючи часом багатолюдні бійки просто на стадіоні; входять у конфлікт політичні партії, або навіть уряди різних країн. Такі конфлікти можуть мати характер «холодної війни», але можуть переростати в побоїща та справжні війни. Конфлікти між групами людей називають міжгруповими.

Конфлікт може виникнути й у душі однієї людини. У таких випадках говорять про внутрішньоособистісний конфлікт.

Конфлікти, що виникають між окремими людьми, називають міжособистісними. У житті підлітків міжособистісні конфлікти трапляються дуже часто. Можливо, навіть частіше, ніж у молодших школярів чи дорослих. Підлітки часто конфліктують один з одним, із батьками. Конфлікти нерідко виникають і між підлітком та групою його однолітків (наприклад, конфлікт із однокласниками). Важливо навчитися правильно поводитись у конфліктних ситуаціях, а для цього корисно розуміти психологічну природу конфлікту.

Різних конфліктів так багато, а вміти їх грамотно вирішувати настільки важливо, що останнім часом виникла спеціальна наука – конфліктологія. Вона займається вивченням того, як виникають та розвиваються конфлікти, як їх вміло вирішувати та запобігати. Конфліктологію вивчають майбутні дипломати, менеджери, педагоги, керівники – усі ті, хто за обов'язком служби має справу з іншими людьми. Але вміння розібратися в конфлікті і правильно поводитись у ситуації конфлікту корисно будь-якій людині».

Вправа «Подарунок» (10 хв)

Мета: вирівняти емоційний баланс групи, обговорити деякі причини виникнення конфліктів.

Матеріал: коробочка невеликого розміру з подарунком, приз переможцю (це може бути цукерка, маленька іграшка, сувенір тощо). Важливо, щоб приз не був крихким, тому що в процесі гри є ймовірність того, що він впаде на підлогу. Важливо заздалегідь упакувати приз (загорнути в папір, покласти в коробку, перев'язати стрічкою, заклеїти скотчем тощо), щоб вийшов об'ємний пакунок.

Інструкції. Перед початком гри запропонуйте групі сісти у коло та присунути стільці максимально близько один до одного. Увімкніть веселу музику і передайте великий пакунок із призом одному з учасників, що сидять поруч із ним. Отримавши пакунок, він відразу передає його по колу наступному гравцю, той – наступному тощо. Коли раптово припиниться музика, учасник з пакунком у руках повинен спробувати розпакувати подарунок, робить він це рівно доти, доки музика не почне грати знову. Щойно заграла музика, приз мандрує по колу далі. Приз дістається тому, хто зможе остаточно розгорнути його і взяти до рук. Коли гра завершиться, попросіть учасників поділитися своїми враженнями та відповісти на запитання:

- Якби нас із вами попросили зняти фільм про конфліктних людей на прикладі цієї гри, то де і в які моменти ми могли б розіграти конфлікти?
- Через що могли б виникнути конфлікти?

– Хто міг би стати їхнім потенційним учасником і чому?

Наприклад, конфлікт міг би виникнути в момент зупинення музики між учасником, який розгортає приз, та учасниками, що сидять поруч. Можна було б звинуватити ведучого в тому, що він має упереджене ставлення до деяких учасників, що виявилось у моменти включення та виключення музики тощо.

Далі запитайте групу:

– Як можна було б змінити інструкції до гри, щоб зменшити ймовірність появи конфліктів?

Обговоріть із групою це питання і постарайтеся, щоб прозвучали пропозиції: зробити інструкцію чіткішою, запровадити деякі обмеження тощо.

Рефлексія заняття (5хв)

Мета: отримати зворотний зв'язок від групи.

Заняття 4

« Булінг»

Мета заняття: сформувати в дітей уявлення про булінг та його прояви; повідомити про способи боротьби з булінгом; напрацювати навички подолання булінгу та комунікування в складних ситуаціях.

Тривалість: 60 хв

Перегляд мультфільму «Жив собі чорний кіт» (5хв)

Щойно ви переглянули мультфільм про життя чорного кота і я б хотіла у вас запитати...

Обговорення мультфільму(6хв):

1. Як ви вважаєте, чому ніхто не спілкувався із чорним котом?
2. Чому той хто відрізняється від оточуючих частіше залишається на самоті та стає об'єктом насмішок?
3. Чи справедливим було ставлення оточуючих до чорного кота?
4. Що відчував кіт?
5. Чому змінилося ставлення до кота, після того як він змалстився в білу фарбу?
6. Чи правильно будувати відносини з оточуючими, ґрунтуючись на їх зовнішності?
7. Що можна було б зробити коту для вирішення його проблеми?

Мозковий штурм(20хв)

Давайте зараз спробуємо, спираючись на те, що ви побачили в мультфільмі, на те, що ми щойно обговорили, знайти відповідь на запитання, **що ж таке булінг?**

На вашу думку, які саме дії можна віднести до булінгу? *Можливі варіанти дітей(записати на дошці):*

- Словесні образи, глузування, обзивання, погрози.
- Образливі жести або дії, наприклад, плювки.

- Залякування за допомогою слів, загрозливих інтонацій, щоб змусити жертву щось зробити чи не зробити.

- Ігнорування, відмова від спілкування, виключення з гри, бойкот.

- Вимагання грошей, їжі, речей

- умисне пошкодження особистого майна.

- удари, щипки, штовхання, підніжки, викручування рук, будь-які інші дії, які заподіюють біль і навіть тілесні ушкодження.

- Приниження за допомогою мобільних телефонів та Інтернету (СМС-повідомлення, електронні листи, образливі репліки і коментарі в чатах та месенджерів), розпускання чуток і пліток.

Нойно ми записали різні варіанти вчинення булінгу. Але варто також зазначити, що булінг є фізичний та психологічний. Давайте зараз ми визначимо, що можна віднести, з перерахованого, до фізичного, а що до психологічного булінгу. Я буду вам зачитувати по порядку прояви, які ви називали, а ви будете говорити куди це потрібно віднести. Починаймо!

Якими є форми насильств при вчиненні булінгу:

- фізичне (штовхання, удари, нанесення тілесних ушкоджень різної важкості);

- економічне (крадіжка або відбирання грошей, пошкодження одягу та особистих речей);

- психологічне (образи, залякування, приниження, шантаж);

- сексуальне.

Як проявляється кібербулінг? *Мисливі варіанти дітей(записати на дошці):*

ФЛЕЙМІНГ – обмін образами в чатах, форумах тощо;

- НАПАДКИ – повторювані образливі повідомлення, дзвінки;

- ОБМОВЛЯННЯ – розповсюдження принизливої неправдивої інформації через соцмережі;

- САМОЗВАНСТВО – перевтілення в певну особу через використання її акаунта в соціальних мережах;

- ОШУКАНСТВО або видурювання конфіденційної інформації (текстів, фото, відео) та її передача в Інтернеті або поштою тим, кому вона не призначалась;

- СТАЛКІНГ АБО КІБЕРПЕРЕСЛІДУВАННЯ – це дії з прихованого вистежування, зазвичай зроблені нишком, анонімно, з метою нанесення психологічної або фізичної шкоди;

- ЗНІМАННЯ НА ВІДЕО реальних нападів з метою їх поширення в інтернеті;

- ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-СПІЛКУВАННЯ для подальшого вчинення злочину або доведення до самогубства («спільноти смерті»).

Які особливості найчастіше притаманні постраждалим від булінгу:

- відсутність друзів, соціальна ізоляваність;

- фізичні чи психологічні особливості (будь-яка інакшість – у зовнішності, спілкуванні, поведінці);
- розлади та порушення в розвитку;
- чутливість, невпевненість, низька самооцінка;
- тривожність;
- уалежність до певної соціальної категорії;
- представники етнічних меншин, вимушено переміщені особи мігранти.

Які наслідки булінгу?

Варіанти відповідей

- зниження якості навчання;
- підвищення агресії та перенесення її на інших;
- відсутність друзів, відсутність комунікативних навичок, самотність;
- схильність до нервово-психічних розладів та депресії;
- фізичне нездужання психосоматичного походження;
- занижена самооцінка;
- прояви девіантної поведінки

Дякую за ваші відповіді. Думаю ви всі запам'ятали, що відноситься до булінгу. Отже, зараз ми можемо дати повне визначення, що це таке: **булінг** (у перекладі з англійської - хуліганити, грубіянити) – це **тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного і психічного) з боку дитини або групи дітей до іншої дитини або дітей.**

Практичне опрацювання історій «Булінг в підлітковому середовищі» (15 хв)

Мета: дати визначення поняттю «булінг» та розказати про його види.

Пропонуємо вам об'єднатися в 4 групи. Кожна група отримує історію з життя дітей (за зверненнями дітей на Національну дитячу «гарячу лінію»), а вам необхідно визначити вид булінгу, хто потерпає від булінгу, хто вчиняє булінг, наслідки булінгу для дитини, які можете дати поради виходу з ситуації насильства (для цього відводиться 10 хвилин). Потім просимо вас представити результати вашої роботи (для кожної групи по 3 хвилини).

Історії

1. – Доброго вечора! Мене звати Наталя. Я вам телефоную з Львівської області. Мені нещодавно виповнилося 14 років. Моє хобі – це спілкування в соціальних мережах. Десь місяць тому черезсоціальні мережі я познайомилася з чоловіком, якому 35 років. Спочатку я з ним охоче спілкувалася. Це тривало майже тиждень. Потім мені стало нудно і я відмовилася від спілкування з ним. Він цього не зрозумів і постійно мені пише, телефонує. Одного разу навіть чекав біля будинку. Це трапилось тому, що я всю особисту інформацію написала в соціальній мережі. Тепер мені дуже боязко. Що я можу зробити, аби він перестав мене переслідувати?

2. – Доброго дня! Мене звати Ярослава. Мені 12 років. Я проживаю в Києві. Мої проблеми почалися після того, як я перейшла на початку навчального року до нової закладу загальної середньої освіти. Всі мої однокласники утискають мене, ображають, інколи, навіть б'ють. Це все відбувається через те, що я дуже погано розмовляю, бо маю певні проблеми зі здоров'ям. Але ж я в цьому не винна. Я відчуваю, як мої однокласники стараються вижити мене з класу. Як мені знайти з ними спільну мову? Насправді, я дуже хочу з ними дружити.

3. Я навчаюся в 8 класі. Всі вчителі дуже люблять наш клас. Наші діти – дуже добрі. Правда, є два однокласника – Тарас та Славик – які постійно ображають наших дівчат, б'ють хлопчиків. Вони і мене теж били та ображали, але тепер вже ні. Все змінилося через те, що в цьому навчальному році до нашого прийшов новий хлопчик. Він перейшов з іншої закладу загальної середньої освіти. Його звати Вінсет. Він «не наш». Він темношкірий. У дитинстві він із мамою переїхав в Україну та зараз він живе із мамою, бабусею та дідусем. Коли Вінсет до нас перейшов, Тарас та Славик його одразу не полюбили, по-перше через інший колір шкіри. Вони постійно його ображають «негром», «рабом», «виродком». Часто б'ють його. Я не одноразово бачив, як Вінсет плакав. Я розумію, що це неправильно, але втручатися в цю ситуацію я не дуже хочу. Насправді, мені дуже шкода Вінсета. Він хороший і гарно грає у футбол. Але я з ним не спілкуюся, через те, що думаю, що Тарас та Славик будуть знову наді мною знущатися.

4. Добрий день. Мене звати Олег. Я вирішив до Вас звернутися, через те, що у мого кращого друга є проблема. Його звати Саша. Це мій однокласник. Нам по 12 років. Останнім часом його сильно ображають однокласники. Вони постійно забирають у нього гроші, які мама дає йому та змушують кожного дня просити ці гроші у мами. Він дуже сильно боявся мені про це розповісти, через те що старшаки йому сказали, якщо Саша комусь про це скаже, то вони його поб'ють. Тепер ми разом не знаємо, як вирішити його проблему.

Завдання групам

Опрацюйте запропоновану історію та визначте:

1. Вид булінгу _____
2. Хто вчиняє булінг _____
3. Хто потерпає від булінгу _____
4. Наслідки булінгу для дитини _____

Ведучі приймають відповіді учасників, коментують їх та доповнюють.

Перегляд відео «Камінь – ножиці – папір» (5 хв)

Запитання для обговорення:

- Як почувався Папірець, коли вперше прийшов до закладу загальної середньої освіти? (Злякався, бо побачив групу ножиць, які сильніші за нього.)
- Що він відчув, коли зустрів папірців? (Зрадив.)
- Як його зустріли папірці? (Почали ображати, штовхати.)

• Хто доміг Папірцеві? Як він це зробив? (Папірцеві допомогли одні із Ножиць, відігнавши кривдників і подавши йому руку.)

Що побачили Папірець і Ножиці, коли йшли зі закладу загальної середньої освіти? (Як двоє камінців ображають маленького Камінчика.)

• Що зробили Ножиці? (Сховалися за стовпом, бо боялися камінців.)

• Хто допоміг Камінчикові захиститися від кривдників? (Папірець прогнав кривдників і подав Камінцю рюкзак.)

• Що Камінчик зробив для Ножиць? (Усміхнувся Ножицям і подарував квітку.)

• Який висновок можна зробити з цієї історії? (Сильніший завжди має захищати слабших.)

Вправа «Ми творимо»(3 хв)

Мета: продемонструвати неповторність кожної людини, зняття емоційного напруження.

Тепер давайте трохи з вами пограємо. Кожен з вас бере серветку і чітко виконує мою інструкцію:

- Складіть салфетку в двічі.
- Складіть салфетку ще раз вдвічі.
- Відірвіть правий верхній кут.
- Складіть ще раз вдвічі і відірвіть ще раз правий верхній кут.
- Складіть ще раз вдвічі і відірвіть ще раз правий верхній кут.
- Закінчили. Розгорніть салфетку і подивіться, що у вас вийшло.

Обговорення: Як могло таке статися? З чим пов'язана така розмаїтість малюнків?

Завдання отримали всі одне, але кожен по різному виконав його. Так само і виходів із конфліктних ситуацій, які провокують булінг є багато. Головне їх шукати

Рефлексія заняття (5 хв)

Ціль: отримати зворотний зв'язок від групи.

Матеріал: будь-який естафетний предмет.

Рекомендації для фахівців щодо профілактики та виявлення булінгу

- вивчати та дотримуватись нормативно-правової бази;
- спостерігати, аналізувати стан справ та посилювати індивідуальну роботу з дітьми, які мають ознаки девіантної, агресивної поведінки та їх батьками, законними представниками;
- сприяти в проведенні інформаційно-просвітницької роботи з батьками дітей;
- розміщувати інформацію з питань профілактики булінгу (цитування) на сайтах закладів освіти, «Кабінетах психолога/соціального педагога» та постійно оновлювати інформацію за даною темою для всіх учасників освітнього процесу

ПРАЦІВНИКАМ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ
СЛУЖБИ ПРИ РОБОТІ
ЗА НАПРЯМКОМ
ПРОФІЛАКТИКА ТА
ВИЯВЛЕННЯ БУЛІНГУ
СЕРЕД УЧНІВ ТА
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ
СЛІД
ДОТРИМУВАТИСЬ
НАСТУПНИХ
РЕКОМЕНДАЦІЙ:

- використовувати в профілактичній роботі в закладах освіти матеріали, які розміщені на сайті МОНУ банк педагогічних технологій, які розміщені у рубриці «Корисні посилання щодо теми антибулінгу»;
- розміщувати на сайтах закладів освіти та доступному місці в закладі освіти інформацію з гіперпосиланням на офіційний вебсайт системи Безоплатної правової допомоги [www.legalaid.gov.ua.](http://www.legalaid.gov.ua;);

розміщувати на сайтах закладу освіти, кабінетах практичного психолога/соціального педагога та доступному місці в закладі освіти контактну інформацію про керівників і педагогічних працівників закладу освіти до яких відповідно до посадових обов'язків, можуть звертатися учасники освітнього процесу для оперативного розв'язання питань, що стосуються збереження життя чи здоров'я, а також захисту прав та інтересів дитини

систематично проводити та розміщувати на сайтах закладу освіти, кабінетах практичного психолога/соціального педагога інформаційні та просвітницько-профілактичні заходи з учасниками освітнього процесу щодо безпечного користування інтернет-ресурсами, медіаграмотності та медіазахисту; поширювати серед батьків інформацію щодо запобігання всім формам насильства та актуальним медіазагрозам

Рекомендації для батьків «Як запобігти булінгу»

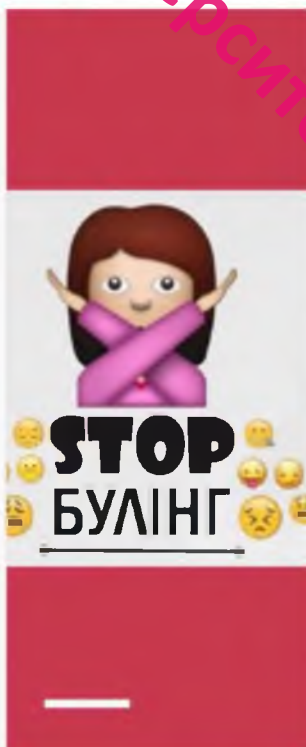
Швидка та доречна реакція дорослих (батьків і вчителів) на ситуацію булінгу повертає дітям відчуття безпеки та захищеності, демонструє, що насильство не прийнятне. Саме тому, як тільки ви побачили або дізналися про булінг:

STOP
BULLYING

Негайно втручайтесь та зупиняйте насильство - булінг не можна ігнорувати;
- зберігайте спокій та будьте делікатними, не примушуйте дітей публічно говорити на важкі для них теми. Краще вести розмову наодинці, або в малих групах;
- уникайте слів жертва чи агресор, це призводить до стигматизації;
- не намагайтеся ставати на чийсь бік або викликати відчуття провини до того, хто потерпає від булінгу.

Так ви закріплюєте поведінку жертви;
- пояснюйте, які саме дії є насильством і чому їх необхідно припинити;
Не вимагайте публічних вибачень. Це може загострити ситуацію;

Допоможіть дітям зрозуміти, що таке булінг і як протистояти йому безпечно

- спілкуйтеся з дітьми, прислухайтесь до них.
Знайте їхніх друзів, запитуйте про школу, розумійте їхні проблеми;
- заохочуйте дітей любити те, що вони люблять. Інтереси та хобі можуть допомогти дітям здружитися і попередити схильність до булінгу;
- покажуйте приклад ставлення до інших із добротою та повагою.

Як зрозуміти, що дитина піддається булінгу/кібербулінгу:

- ❖ у дитини мало або взагалі немає друзів, з якими вона проводить час
- ❖ боїться ходити до закладу загальної середньої освіти або брати участь у заходах з однолітками (гуртки, спорт);
- ❖ ходить до закладу загальної середньої освіти довгим, незвичним шляхом;
- ❖ втрачає інтерес до навчання або раптом починає погано вчитися; приходиться додому сумна, похмура, зі сльозами.
- ❖ постійно відмовляється йти до закладу загальної середньої освіти, посиляючись на головний біль, біль у животі, погане самопочуття; має розлади сну або часті погані сни;
- ❖ втрачає апетит, проявляє тривожність, страждає від низької самооцінки;
- ❖ якщо дитину шантажують у закладі загальної середньої освіти, вона може почати просити додаткові гроші на кишенькові витрати, щоб відкупитися від агресора

Як допомогти дитині, якщо вона піддається булінгу

Коли діти стають жертвами булінгу вони соромляться про це говорити та часто звинувачують себе в тому, що сталося. Придивіться до поведінки та настрою своєї дитини. Якщо ви маєте підозри, що вона стала жертвою булінгу:

- ❖ у першу чергу заспокойте її, і тільки після цього починайте розмову з дитиною;
- ❖ дайте відчувати, що ви поруч, готові підтримати та допомогти, вислухати та захистити;
- ❖ запевніть дитину, що ви не звинувачуєте її у тому, що відбувається, і вона може говорити відверто;
- ❖ пам'ятайте, що дитині може бути неприслушно говорити на цю тему, вона вразлива у цей момент. Будьте терплячими та делікатними;
- ❖ спробуйте з'ясувати все, що зможете, проте не повторюйте ті ж самі запитання по декілька разів, допитуючись;
- ❖ запропонуйте подумати, які дії допоможуть дитині почуватися у більшій безпеці зараз (наприклад, бути певний час ближче до дорослих, не залишатися після уроків тощо);
- ❖ розкажіть дитині, що немає нічого поганого у тому, щоб повідомити про агресивну поведінку щодо когось учителю або принаймні друзям;
- ❖ поясніть різницю між «пліткуванням» та «підслуханням» про своє життя чи життя друга/однокурсника;
- ❖ спитайте, яка саме ваша допомога буде корисна дитині, вислухайте уважно. Можливо ви запропонуєте свій варіант. Це допоможе розробити спільну стратегію змін;
- ❖ пам'ятайте, що ситуації фізичного насилля потребують негайного втручання з боку батьків та візит до закладу загальної середньої освіти;
- ❖ спільно з дитиною шукайте нові способи реагування на ситуацію булінгу.

АНОТАЦІЯ

Марценюк Т. В. Соціально-педагогічна профілактика булінгу серед підлітків в закладах загальної середньої освіти. – Рукопис.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 231 Соціальна робота. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025.

У роботі обґрунтовано теоретичні засади соціально-педагогічної роботи з профілактики булінгу серед підлітків. Проаналізовано зміст, форми та методи соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків, розкрито вітчизняний та зарубіжний досвід запобігання булінгу в учнівському середовищі. Визначено стан соціально-педагогічної профілактики булінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти Луцької міської громади. Розроблено соціально-педагогічну програму профілактики булінгу «Освітній заклад миру» серед підлітків у закладах освіти, запропоновано змістове наповнення тренінгових занять та дієві рекомендації щодо профілактики та виявлення булінгу в учнівському середовищі.

Ключові слова: булінг, булер, жертва, насильство, підлітки, підлітковий вік, профілактика, соціально-педагогічна профілактика.

ANNOTATION

Martseniuk T. V. Social and pedagogical prevention of bullying among teenagers in institutions of general secondary education. – Manuscript.

Master's qualification work for obtaining the academic degree of **Master** in specialty **231 Social Work**. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2025

The paper substantiates the theoretical foundations of social and pedagogical work aimed at preventing bullying among adolescents. The content, forms, and methods of social and pedagogical prevention of bullying among adolescents are analyzed, and both domestic and foreign experience in preventing bullying in the

student environment is examined. The current state of social and pedagogical prevention of bullying among adolescents in general secondary education institutions of the Lutsk urban community is determined. A social and pedagogical bullying prevention program entitled **“Educational Institution of Peace”** for adolescents in educational institutions has been developed; the content of training sessions and effective recommendations for the prevention and identification of bullying in the student environment are proposed.

Key words: bullying, buller, victim, violence, teenagers, adolescence, prevention, socio-pedagogical prevention.